



Havas Gábor

A Baranya megyei teknővájó cigányok¹

SZÁRMAZÁS. ÁRAMLÁSI IRÁNYOK

A Baranya megyei oláh cigányok² századforduló előtti viszonyairól a kutatás gyakorlatilag semmiféle információval nem szolgál. A legöregebb cigányok saját szüleikkel megtöltött emlékezete sem ér sokkal messzebbre. A régebbi múltból sem legendaszerűen, sem más formában hagyományozódó elképzelés nem él közöttük.

A Magyar Statisztikai Hivatal 1893-as összeírása szerint a megye akkori 3886 cigány lakosából csak 989 fő (25.4 %) volt oláh (román) nyelvű.³ Mivel a mai, 10.000 főt meghaladó megyei cigány lakosság több mint fele román anyanyelvű, nagy a valószínűsége annak, hogy 1893 után még sok teknővájó cigány költözött máshonnan erre a területre.

Ugy tűnik, hogy a megye oláh cigánysága két nagyobb forrásból töltődött fel a századforduló táján és az azóta eltelt időszakban: a ma Jugoszláviához, korábban Magyarországhoz tartozó deli területekről és Somogy megyéből.

Az átáramlás az I. világháború táján befejeződött. A háború utáni határrendezés ebben nyilván szerepet játszott. A jugoszláviai elszármazás mellett szól az is, hogy a megye oláh cigányainak egyik legjobb sűrűsödési vonala közvetlenül a jugoszláviai határ mellett húzódik. Különösen a Siklós és az országhatár közötti vonaltól nyugatra eső drávamenti községekben él sok oláh cigány. (Alsószentmárton, Old, Gordisa, Bogdása, Felsőszentmárton stb.) Néhány, időközben megszűnt nagy cigánytelep is ebben a sávban helyezkedett el. (Lanka puszta Zokoga puszta, Sió telep stb.) Az itt élő cigányok gyakran hivatkoznak jugoszláviai rokonokra. Ezek a rokoni kapcsolatok is szerepet játszottak abban, hogy egy kisebb átáramlás a második világháború után is kimutatható.

A délről érkezett oláh cigányok áttelepülésére egyértelműen megnyugtató magyarázatot találni a meglévő adatok segítségével nem lehet. Mivel a telepalkotó cigány közösségek jelentős része a nagybirtokokon, uradalmi erdőkben kijelölt területeken telepedett le, és ennek fejében az év meghatározott részében (több hónapig) robotolni kényszerült, elképzelhető, hogy egy részüket gazdasági megfontolások alapján az „uraság” telepítette át déli birtokairól az itteniekre. Olcsóbb munkaerőt nehezen találhattak volna, hiszen munkájuk ellenében a cigányok kizárólag a házépítésre kijelölt szűkös területet kapták.

A Somogyból történő beáramlás a jugoszláviaiainál lényegesen később indult meg, és a II. világháború után vak igazán jelentőssé. Itt már elsősorban a fejlettebb, iparosodottabb, több munkalehetőséget kínáló terület vonzásának van szerepe. Az ipari munkalehetőség döntő szerepét mutatja, hogy a háború után kialakult Komló - Kossuth aknai cigánytelepen igen sok Somogyból elszármazott cigány él. Többségük a legutolsó években kerti It oda. A Somogyból Baranyába költözés másik motívuma az a közigazgatási átrendezés, amely a régebben Somogyhoz tartozó szigetvári járást, és a siklói járás egy részét Baranyához csatolta. Az, ilyen módon helyváltoztatás nélkül Baranyába csöppent cigányok magukhoz szívták Somogy más területein élő rokonságukat. Persze közvetve itt is a fejlettebb terület vonzása érvényesült.

A TRADICIONÁLIS ERDEI TEKNŐVÁJÓ TELEP ÉS ÉLETFORMA

Mivel a teknővájó mesterség és a hozzátartozó életforma a múltban a baranyai oláh cigányok döntő többségének életét meghatározta, feltétlenül érdemes végigkísérni a mesterség elsorvadásának és ezzel együtt az életforma télbomlásának folyamatát.

A hagyományos teknővájó telepeket a természettel való szoros kapcsolat és a társadalmon kívüliség keltőssége jellemezte. Általában a legközelebbi lakott településtől is viszonylag távol - gyakran több kilométerre - az erdőben vagy az erdő szélén alakultak ki. Ez a munkához szükséges fa közelségén kívül bizonyos minimális védettséget, menedéket is jelentett. Ugyanakkor az uradalmi erdőkben lévő telepek a társadalmi kivetettségei is szimbolizálták, hiszen a terület gazdái ezt jelölték ki számukra, ezt a távolságot tartották ideálisnak a nem cigány társadalomtól. Az elmondottak miatt nem is lehettek nagyok ezek a telepek. Az interjúkból kiderül, hogy a tíz körüli épületszám volt a jellemző, és minden gunyhóban egy család lakott. Ennyi család még szerves közösséget alkothatott, az egy telepen élőket többnyire rokoni szálak is összefűzték. Ilyenfajta telepnagyságot tellek indokoltta a legközelebbi falu kínálta „piaci” lehetőségek, adott esetben az uradalom érdekei is. Az építkezési módok az erdő adta lehetőségekhez igazodtak. Ennek legjobban egy viszonylag egyszerű, gyorsan felépíthető háztípus, az úgynevezett sárgunyhó felelt meg. Egy kb. 2x3 méteres vagy valamivel nagyobb alapterületet letűzött ágasokkal határoltak be a négy sarkon, és a hosszabb oldalon rendszerint középen is. Az oldalakat vesszővel befönték, majd sárral beverték. A tető favázára szalmát, vagy nádat tettek. A hagyományos teknővájó telepeken ettől a típustól lényegesen **eltérő** építkezési móddal nem találkoztunk. A gunyhóknak a kéménynélküliség is természetes velejárója volt. A fűtést sárkemencével oldották meg, amely a ház külső oldalán nyitott volt. és onnan fűtötték. Télen a főzést is ott oldották meg. nyáron szabad tűzön főztek. Ma már általában sparheltet használnak, de a főzési szokások évszakhoz igazítását olyan módon megőrizték, hogy a sparheltet télen a házban tartják, a jó idő kezdetével viszont kiteszik a szabadba.

Teknővájó mesterség

A mesterségük, létezésének két alapkitétele a könnyen beszerezhető, megfelelő minőségű fa, és az elkészített áru értékesíthetősége, a felvevőpiac megléte. A századfordulón és a század első éveiben még mindkét feltétel adott volt. Baranya fában gazdag, és különösen az volt évtizedekkel ezelőtt. Az erdők nemcsak a Mecseki korlátozódtak, hanem kisebb foltokban a megye nagyobb részén megtalálhatók voltak.

Mivel a teknővájás speciális fal aj tát. minőséget és méretet igényel, a beszerzés mégsem volt könnyű. Időben visszafelé haladva a kevésbé szigorú ellenőrzés, a nagyobb faválaszték és a kisebb teknővájó konkurencia nyilván több lehetőséget kínált.

A rendszeres piacra termeléshez, a folyamatos munkához, a teljes, vagy majdnem teljes megélhetés biztosításához azonban annyi fára volt szükség, amennyit már akkor is. legalább részben, vásárolni kellett. Maga a munkafolyamat, a fa megmunkálása, komoly szakértelmet igényelt. Ennek tényleges értékét, az elkészült teknőbe befektetett szakértelmet a cigányok nem értékelték pontosan. Többnyire alulértékelték saját teljesítményüket, elsősorban a nem-cigány társadalom lefokozó értéknormái és ítéletei miatt.

A megmunkálás lényegében három eszközzel történt.

.. Volt neki egy nagy oláh fejszének nevezett két kiló nyolcvan dekás, és volt egy szalukapa, amivel kinagyolta teljesen tisztán, és akkor volt egy ciókés. "

..Fejszével kinagyoltuk; eztán volt szalukapánk, aztán csináltuk, addig csináltuk azzal a szalukapával míg belül kész volt. Kívül kicióztuk, lecsináltuk előkészel, és akkor kész volt a teknő. "

A döntő mozzanat a nagyolásnál a kellő egyenletes vastagság megtalálása volt. amit az igazán hozzáértők hangról, kopogtatással tudtak ellenőrizni. Ha a teknő kilyukadt, az nagy szégyennek, ügyetlenségnek számított. A tá kiválasztása is komoly feladatot jelentett. Nemcsak méretre, minőségre kellett ügyelni, hanem pl. arra is, hogy ne legyen bütyök a fában, mert az a megmunkálás után kieshet, lyukat hagyva maga után.

A teknővájó mesterség a munkafolyamat technikai követelményein túl az elkészített használati tárgyak sokfélesége miatt is viszonylag rangos szakmának tekinthető. A teknővájók a helyi termelési és egyéb igényekhez igazodva a legkülönbözőbb faeszközöket készítették el.

A munkamegosztás az értékesítés során is érvényesült. Az értékesítés módját a piaci viszonyokon kívül a felhalmozható árumennyiség határozta meg. Még a legöregebbek közül is kevesen beszélnek olyan mértékű „termelésről, amely lehetővé lett volna nagyobb felhalmozást, és az összegyűlt áru rendszeres időközökben történő eladását vásárokon piacokon. Ha mégis, akkor mindenképpen a férfi feladata volt a lebonyolítás. Ez nagyobb összegű pénzbevételt jelentett, amely azonban a család mindennapi megélhetésében nem játszott szerepet. A pénzt részben felvásárlásra fordíthatták, de tőkét a máról-holnapra élés „szabályai szerint” az egyszeri jól evésre, jót ivásra költötték. Az erdei életmód, lakáskörülmények lehetetlenné tették, hogy akár csak a gondolata is felmerüljön a beosztásnak, tervezésnek, gyűjtésnek.

A mindennapi ételmezt az asszonynak kellett biztosítani oly módon, hogy kisebb teknőkkel, kanalakkal járt rendszeresen faluzni. Ezeket élelemre cserélte. Ilyen viszonylatban érvényesült elsősorban a nem cigány társadalomnak a mesterséget lefokozó hálása. Egyrészt a teknővel való házalást koldulásnak minősítették, s ez annyira hatott a cigányokra, hogy a teknő csereértékéről gyakran megfélemedkezve, maguk is félig-meddig ajándéknak tekintették a kapott ételmezt. Másrészt ennek megfelelően a cserébe kapott ennivaló nem fedte az érte adott eszköz értékét. Kísérteties egyhangúsággal termék vissza a legkülönbözőbb vidékeken ugyanazok az élelemfélések. A válaszlék hallatlanul szegényes, ami azért fontos, mert ez volt az egyetlen lényeges élelemforrás. Ez a probléma különösen akkor válik élessé, mikor a cserélés már valóban keveredik a tényleges koldulással.

Az éhezést elkerülni, ez volt a maximális cél. A lehetőségek szűkülésével egyre inkább a csere vált az egyetlen értékesítési tonnává, és ezzel együtt előtérbe kerültek a megélhetés egyéb forrásai. A teknővel való faluzást kiegészítették a „harisnyás utak”. És egyre nagyobb súlyt kapott a mindenfajta erdei munka.

A teknővájás „virágkorában” a mesterség továbbörökítése természetes, magától értetődő folyamat volt. A gyerekek ebben nőttek fel. A munka ott zajlott a szemük előtt. Ideális tanulási tempóval juthattak el az első kezdetleges próbálkozástól a mesterség teljes elsajátításáig. Ez nem jelenti azt, hogy a tanulás folyamata teljesen spontán módon, ellesésen alapon zajlott le. Megvoltak a maga pontosan körülhatárolt keretei. Az apa gondolt fordított a tanításra, irányította, segítette, azt is mondhatnám, szervezte a tanulást a megfelelő szokásrend alapján. Az egyik legfontosabb szempont a megmunkálendő fa értékének tudatosítása volt. A teknővájó nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy egy nagy dísznóforrázó teknőt elrontson, selejtet termeljen, mert a ráfordított munka és a fa kárba vészése egyaránt súlyosan érintette. Ezért a tanulás kisebb méretű, kevésbé értékes fadarab megmunkálásával kezdődött, és a gyerek fokozatosan térhetett át mind nagyobb teknő készítésére.

Másrészt a ki lyukasztást, az elrontást az apa már az első munkadaraboknál nagyon komolyan vette, éreztette a gyerekekkel ennek a súlyát, jelentőségét. A tanulás éveiről beszélve csaknem minden teknővájó felidéz olyan eseteket, amikor a teknő kilyukasztása büntudatot félelmet ébresztett benne.

A mesterség teljes elsajátítása hosszú évekig tartott, az apa fokozatosan ismertette meg gyerekeivel a különböző fogásokat, fortélyokat. Gondot fordított arra is, hogy a fa megmunkálását megelőző és követő tennivalókat is megtanítsa. A megfelelő fa kiválasztását éppúgy, mint az eladással kapcsolatos teendőket. Elvitte a gyereket a vásárokbába is, aki így tapasztalatokat szerezhetett az értékesítésről.

A mesterség eltanulásával járó együttműködés rendkívül szoros, bensőséges kapcsolatot alakított ki apa és gyerek között. Az egykori gyerekek mindig nagy melegséggel, együttérzéssel emlékeznek vissza a szülők küszködéseire. Az interjúkból, beszélgetésekből egyértelműen kiderül, hogy a szoros kapcsolat révén pontosan érzékelték és értékelték a mindennapi betevő falatért folytatott küzdelem nehézségeit és gondjait. Még az apa életformájától eltérő módon élő gyerekekben sincs semmi szemrehányás az esetleges elszalasztott lehetőségek miatt. Az „*élhettünk volna jobban is, csinálhattuk volna másképp is*” formulák szinte teljesen hiányoznak. Annak a tudatosítása sem társul az apa elítélésével, hogy ő egészen másképp akarja berendezni az életét. Az apai életvitel bírálata általában az első olyan nemzedéknél jelentkezik, amelyik már nem tanulta ki a teknővájást, az utolsó

olyan nemzedékekkel szemben, amelyik még értette, de ebben az esetben is számon kérő hangúlyok, ellenséges indulatok nélkül.

Mindennapi élet a tradicionális telepen

A tradicionális teknővájó életformában a család kohéziós ereje igen nagy lehetett. A más etnikumoknál (pl. lókupecok) előforduló többnejűsége, adott élettársi kapcsolat megszüntetésére, legális új kapcsolatok létesítésére itt alig akadt példa. Az élettársi viszonyt általában az egyik fél halála szüntette meg. A meghalt helyébe lépő új élettárssal pedig a kapcsolat épp olyan tartósnak bizonyult, mint az előző. Mái- itt érdemes utalni arra, hogy a hagyományostól eltávolodott mai oláh cigány közösségekben gyakran találkozunk ellenkező előjelű példákkal.

A telep összetartó erejéről kevesebbet tudunk, de valószínűleg az is elég erős lehetett. Lehetővé tette a viszonylag alacsony családszám, és kikényszerítette a teljes magukra utaltság, a nem-cigány társadalomtól való fizikai és társadalmi távolság.

Ebben a kényszerű, befelé forduló elzártságban, erdei számkivetettségben a természettel szembeni kiszolgáltatottság évszázadokkal korábbi szinten konzerválódott. Orvosra, sőt legtöbb esetben bábára sem számíthattak, a „természet akarata” háborítatlanul érvényesült. A születésszabályozás hiányában tízen fölül szünető gyerekeknek jó, ha a fele megmaradt, a többiek rögtön születés után, vagy nem sokkal később meghaltak.

Azonban majdnem minden közösségben volt egy olyan személy, legtöbbször öregasszony, aki az orvost és bábát helyettesítő funkciót betöltötte. Elvégezte a szüléssel kapcsolatos teendőket, és különböző babonás gyógymódokkal próbálkozott a betegeknek.

A TEKNŐVÁJÓ MESTERSÉG ÉS ÉLETFORMA ELSORVADÁSÁNAK FOLYAMATA, OKAI

A mesterség elsorvadása területenként és az eltérő körülményeknek megfelelően nagyon különböző időpontokban és ütemben zajlott le. A sorvadási folyamat a rendszeres piacra termelés modelljétől vezetett az alkalmoszerűen megcsinált egy-egy teknőig, és azon túl a mesterség teljes föladásáig.

Az életforma bizonyos mértékig önmagát bomlasztotta. Az árufelhalmozáshoz elsősorban tőkére lett volna szükség. Az életforma viszont nem tette lehetővé még minimális tőke képzését sem. A mesterség viszonylagos összetettsége és a cigányság teljes társadalmon kívülsége között feszülő ellentmondásokat nem lehetett feloldani. Adva volt a kitermeléstől az értékesítésig egy ember kezében összpontosuló, a kézművesség szintjén komoly technikai követelményeket támasztó, erős megtartó hagyományokkal rendelkező mesterség, amelyet azonban a nem-cigány társadalom teljes egészében a maga körén kívülre utalt. Ezért csak másodlagos kérdés a fa hiánya, vagy az a tény, hogy egyre nehezebben lehetett beszerezni. A piac szűkülése is már csak megindult folyamatot gyorsított fel. Ez a szűkülés különben is viszonylagos. A két háború között még inkább arról volt szó, hogy a tízen fölül gyerekszámú teknővájó családok maguknak és egymásnak teremtettek mind nagyobb konkurenciát, a piacot egyre több és egyre kisebb szelvényre osztva. Így a sorvadás egyik első lépcsőfoka az volt, hogy a mesterséget nem mindegyik gyerek tanulta meg, hanem csak az idősebbek, vagy akinek nagyobb kedve, érveke volt hozzá. A rendszeres piacra termelést kezdetben kiegészítő, később teljes mértékben felváltó faluzó cserélgetés tovább csökkentette az életforma vonzását és a megélés esélyeit. Amikor a hanyatlás újabb jeleként belépett a csereérték felkínálását nélkülöző tarisznyás koldulás, ez az életforma-modellt még perspektívátlanabbá tette. Ezen a ponton a gyerekek már nem volt kedve megtanulni a mesterséget. Azok, akik gyerekkortikban a mesterség sorvadásának ezt a szakaszát élték át, mindenfajta különbségtevés nélkül kolduló életformáról beszélnek.

Mindenfajta erdei munka

A teknővájásból szerzett, egyre apadó, zsugorodó jövedelmet ki kellett egészíteni. A tarisznyázás, koldulás egy a társadalmi kirekesztettségben is emberi tartást adó életforma felbomlását, egy etnikum, deklasszálódását jelezte. Mindamellettt kevés, rendszertelen és bizonytalan jövedelmet hozott. A hanyatlásnak erre a mélypontjára nem mindenütt és nem

mindenki jutott el. Már a mesterség konjunkturális időszakában is sokszor kiegészült a teknővájás favágással, fakitermeléssel, mindenféle erdei munkával.

Uradalmi erdőkben ez a letelepedés, a „házhely”, kényszerű ellenértéke volt. Olyan kiszolgáltatottság és függés, amely egyúttal lehetőséget adott a mesterség gyakorlására. De ilyenfajta függőség nélkül is dolgoztak a teknővájók a fakitermelésben egyrészt a kiegészítő jövedelem, másrészt a fa beszerzésének jobb lehetősége miatt. Később a teknővájás háttérbe szorulásával a favágás, erdei munka sokszor a megélhetés fő tónusává vált. Az erdei telepeken ez a lehetőség teljesen kézenfekvő volt, lehetővé tette az erdei életmód fenntartását. S már csak azért is kisebb önfeladással járt - legalábbis egyelőre - mert ez a munka még igényelte a mesterséghez szükséges szaktudás bizonyos elemeit. Ugyanakkor ez a mozzanat utal leginkább a hanyatlásra is. A korábbi munka egyetlen fázisa önmagában, a többitől elszakítva, vált fő tevékenységi formává. Lényeges különbséget jelentett, hogy az a tíz-tizenkét éves gyerek, aki régebben a teknővájó mesterség tanulását kezdte volna el ebben az életkorban, most napszámosként az erdőbe járt csemetét ültetni. Csökkent a család kohéziós ereje, apa és gyerekei között nem alakulhatott ki olyan bensőséges kapcsolat, mint korábban. A foglalkozásváltást és beszűkülést nem ellensúlyozta a többirányú kapcsolat a nem-cigány társadalommal. Az erdei munkahelyeken ugyan a cigányok már gyakran együtt dolgoztak nem cigányokkal, de ez semmilyen tényleges közeledést nem jelentett. Az erdei életmódnak éppen a legkevésbé vonzó elemei a lakáskörülmények, magukra utaltság stb. maradtak meg, miközben a közösség menedék jellege, kivetettséget ellensúlyozó összetartó ereje lényegesen csökkent. A teknővájás biztosított valamennyi szuverenitást, az erdei munka jóformán semmit. Ezek a telepek ki voltak szolgáltatva az uradalmi erdész kénye-kedvének, a cigányok az otthagadás pusztá lehetőségéért rendszeresen robotolni kényszerültek. S az ingyen munka megalázó kényszerét most már nem ellensúlyozta a cserébe nyert teknővájási lehetőség. Ez a II. világháború előtt kialakult állapot áthúzódott a 45 utáni időkre is.

A fához fűződő kapcsolat megőrzésének kétségbeesett igyekezete más viszonyok között egészen perifériális, csökevényes változatot is kialakított. Amikor a faluzó utakra már egyre ritkábban tudtak a cigányok magukkal vinni cserére szánt teknőt, s mégsem akarták vagy tudták az ételmet minden ellenszolgáltatás nélkül megkapni, vállalkoztak a házkörűli favágás elvégzésére. Különösen az öregebb cigányok, akik életük nagyobb részében teknővájásból éltek, tértek át gyakran erre a tevékenységre.

Eltolódás a mezőgazdaság felé

A paraszti-mezőgazdasági munka és életforma a tradicionális teknővájó életformától távol esik, a bekapcsolódást mindig kényszerítő körülmények idézték elő. A társadalmi távolság eleve idegenné tette a paraszti világot a teknővájó cigány számára. Erre utal a teknővájó cigányok nem minden él nélkül használt megkülönböztető szava a falvak lakosságára; „*parasztok*”. Az adott életkeretek között nem alakulhattak ki a paraszti, de még az agrárproletár mentalitás elemei sem.

A mezőgazdaság kizárólag a különböző szezonmunkák kínzó robotjával és a nem-cigány társadalom megvetésének intenzívebb kifejeződésével „kecsegtette” az ezen a területen versenyképtelen cigányokat. Nem csoda tehát, hogy csak nagyon nyomós okok indították meg a teknővájó oláh cigányok mezőgazdaságba áramlását.

Az egyik ilyen tényező a cigányok és a közigazgatás, karhatalom viszonya. Mivel a cigányok sohasem saját földön telepedtek le. - ilyen nem is létezett - ki voltak téve a csendőrség állandó zaklatásainak. A hatalom jól bevált módszerei közé tartozott, hogy az általa legjobban megalázott, kizsákmányolt rétegek maradék öntudatát váratlan, és ésszerűtlennek tűnő erőszakos akciókkal megtörte, megsemmisítette. A cigányokat a legalapvetőbb jogok sem védték. Minden ok nélkül rájuk gyűjthették a gunyhót, elkergethették őket, anélkül hogy ennek a legcsekélyebb jogi következménye lett volna.

Ilyen körülmények közepette uradalomba vagy nagygazdasághoz szegődni némi védettséget jelentett. A földterület tulajdonosának módjában és érdekében állt megvédeni a könnyen szerzett és kiszolgáltatott helyzetűek miatt nevetségesen olcsó munkaerőt.

Mivel a cigányok mind nagyobb mértékben kényszerültek erre a megoldásra, a munkáltató válogathatott is, és csak a többet bíró, fiatalabb cigányokat foglalkoztatta.

A karhatalom zaklatásainak lehetőségét fokozta, hogy a 20-as évek közepe táján újabb megalázó gesztusként rendelkezés született: minden cigány költözzön vissza a születési helyére. A baranyai teknővájó cigányok életmódja eredetileg helyhez kötött volt. Az a fajta állandó, folyamatos helyváltogatás, ami a kolompár cigányokat jellemezte, náluk sosem létezett. De különböző tényezők, elsősorban a még kitermeletlen „falelőhely” keresése, hosszabb időszakonként őket is a lakóhely változtatására kényszerítette. Az említett rendelet ezt a természetes mozgást, rendszerint közösségi helyváltogatást, törte derékba, és számos szerves közösség felbomlásához járult hozzá. A rendelet szó szerinti végrehajtása házasfeleket, közeli rokonságban élőket is szétválasztott volna, márpedig van adat arra, hogy a hatóságok a végrehajtást ilyen következetesen képzelték el. A kiutat megint csak az uradalom vagy nagyobb parasztgazdaság védelme jelentette.

Aki pedig, engedelmessé a rendeletnek, visszaköltözött oda, ahonnan azért jött el korábban, mert a mesterség folytatásának a föltételei már nem voltak adottak, ismét csak kényszerhelyzetbe került, s a favágással váltogatott mezőgazdasági napszám maradt számára az egyetlen választási lehetőség.

Ilyen körülmények között a cigányok a paraszti munka, „szelleméhez” nem juthattak közelebb, mert bérmunkásként nem élhették át a produktivitás élményét, nem szerezhettek sokrétű termelési tapasztalatot. Ez az oka annak, hogy a cigányok mezőgazdasági napszám rétegéből olyan kevesen indultak meg később is a paraszttá válás útján, és a többség falusi proletár maradt.

A mezőgazdaság felé történő eltolódásnak egy másik lehetősége a községi pásztorság volt. Ez a zaklatások előli menekülésnek és a megélhetési forrás keresésének magányos, a közösségtől teljesen elszakadó módja. Elérésének lehetősége is korlátozottabb volt, kevesebb embernek kínált lehetőséget, mert lényegesen kisebb munkaerő-felszívó piaccal rendelkezett. Viszont hatásos védelmet jelentett, hiszen a csendőri erőszak elsősorban a telepek, a közösségben élő cigányok ellen irányult. A községi pásztorságot ugyancsak a munkaerő olcsósága juttatta a cigányoknak. A pásztorsággal együtt járt ugyan a lakás (pásztorház, de a fizetés természetben történt, és kizárólag a mindennapi élelemszükséglet kielégítésére volt elegendő.

Cserében a cigány pásztornak a teljes kirekesztettséget, a falu megvetésének magányos elviselését kellett vállalnia. A pásztorságot vállaló cigányt többnyire afféle falu bolondjaként, tehát jóindulatú, megmosolygó lenézéssel kezelték.

Mégis ez a foglalkozás a maga szabadabb kereteivel sokszor jobban megfelelt az oláh cigány életformájának, mint a földműveléssel kapcsolatos idénymunkák, a mezőgazdasági napszám.

Ez a/ út adott némi lehetőséget a tényleges parasztizálódáshoz is. Itt adódtak leginkább lehetőségek az önellátó szintű háztáji állattartás bevezetésére. A községi pásztorság cigányosodása napjainkig tan, 45 után sokan a mindenfajta erdei munkából kerültek ebbe a foglalkozáskörbe, többnyire az asszimilálódás feltételezett nagyobb lehetősége miatt.

Egyéb cigány mesterségek felbukkanása az oláh cigányok között

A tradicionális teknővájó életforma felbomlásának eddig leírt útjai többé vagy kevésbé, de mindenkeppen az eredeti, szervesen összetartó közösség megbomlásával, esetleg teljes szétesésével jártak együtt. Ha létre jöttek is újabb telepek, - például az uradalmi birtokok letelepedésre kijelölt területein - ezekben az összetartozás mértéke, a közösséggé formálódás lehetősége lényegesen csökkent, A/ eredeti közösség megtartására, vagy egy abból kiváló kisebb embercsoport együtt maradására egyetlen reális esély maradt, ha a lehetőségeit veszített teknővájás helyébe egy másik, a társadalmi munkamegosztásban elsősorban a cigányok számára fönntartott mesterség kerülhetett. Baranyában két mesterség ilyen módon történt felvételére van példa: kosárkötő, zenész.

Induljunk ki a kosárkötésből, mert ez logikusabb, szervezesebb utóda a teknővájásnak. Volt már szó róla. hogy Alsószentmártonban a századforduló után nem sokkal szűnt meg a

teknővájás. Mivel ennek az emléke már csak a legöregebbek emlékezetében él, nem ismerjük pontosan az átlagosnál gyorsabb elszorulás okait. Szerepet játszhatott a tipikus teknővájó telepekkel ellentétes faluközösség, a nagyobb ellenőrzés, és ezzel együtt a fa beszerzésének nehézsége, és refrénszerűen tér vissza a csendőrök brutalitásának emlegetése is. A mesterségváltás nagyon rövid idő alatt zajlott le, mondhatnám egyik nemzedékről a másikra.

A kosárkötés már mindenképpen másodlagosan megjelenő mesterség volt. Az önellátásra berendezkedett parasztgazdaságban a kosarat valószínűleg maguk a parasztok csinálták. A cigányok megfelelő közvetítéssel a parasztoktól tanulták meg a mesterséget.

A kosárkötés a teknővájásnál lényegesen primitívebb, lényegesen kisebb technikai felkészültséget igénylő munka. Éppen ezért a hagyományozáshoz nem volt szükség az apa szertartásos tanító szerepére, hiányzott a hagyományörökítés tudatossága. A kosárkötést elég volt látni és utána csinálni.

A megtanulás egyes mozzanatai mégis emlékeztetnek a teknővájás kitanulásával kapcsolatos szokásokra. Például a kosárból is először egész kicsit kötöttek, és aztán fokozatosan egyre nagyobbakat. A fölrazó teknőnek megfelelő „műremeket” a fehér vesszőből készült ruháskosár jelentette. Mindent egybevetve Alsószentmártonban a kosárkötés másodlagosan megjelenő cigánymesterség, amely kitűnően megfelelt a helyi viszonyoknak, mivel fűz vesszőhöz viszonylag könnyen lehetett hozzájutni. Mint ilyen, igaz, hogy a teknővájás hanyatló időszakát konzerválta, de mégiscsak konzerválta. Így megakadályozta egy hagyományokból táplálkozó életforma, s ezzel együtt az itteni cigányközösség télbomlását, lehetővé téve, hogy a telep ritka kivételként szerves fejlődéssel jusson el a mába.

A muzsikálás több helyen játszott szerepet, hatása is összetettebb. A teknővájást felváltó funkciója elég meglepő, hiszen a muzsikus életforma sok tekintetben tökéletes ellentéte a teknővájó életformának. A legtöbb helyen nem is válhatott egy egész közösséget jellemző foglalkozássá, csupán egyéni megoldásként kínálkozott. Ilyen esetekben a muzsikus foglalkozás felvétele egyet jelentett a közösségből való kiválással, sokszor még a családi közösség felbomlásával is.

Feltételezhető, hogy a Drávától délre eső területeken korábban megindult egy muzsikussá válási folyamat, ami jól összeegyeztethető a teknővájó cigányok északra (Magyarországra) áramlásával. A zokogai cigánytelep közvetlenül a határ mellett feküdt, a kapcsolat a déli területekkel különösen az 1921-es határrendezésig erős lehetett. Mindenesetre a muzsikus foglalkozás a századforduló táján már jellemző volt a zokogai telepre. Az 1910 körüli született muzsikusoknak az apja is ezzel foglalkozott. A zokogai telepet délszláv nemzetiségű települések övezték. A telep közigazgatási „anyaközsége” Révfa, túlnyomóan délszláv lakosságú volt. A cigány muzsikusok elsősorban a délszláv lakosság igényeit elégítették ki, ezért repertoárjukban a délszláv népzenenek fontos szerep jutott. (Az idevaló cigányok szinte kivétel nélkül három nyelvűek, egyaránt beszélnek magyarul, románul és szerbhorvát nyelven. Így egy folklorisztikusabb, kevésbé „kávéházi” jellegű és álnépi közegbe kellett beilleszkedniük. Ezért a muzsikálás léleknyomorító hatása nem érvényesült a megszokott mértékben. A muzsikálás az egész telepnek nem biztosított volna megélhetést, tagozódás alakult ki, a muzsikusok jobb módú, és a többiek szegényebb életviszonyaival. A nem muzsikusok a mezőgazdasági napszám felé vezető, már leírt utat járták. A muzsikusoknál viszont a napszám legfeljebb jövedelemkiegészítő tevékenységként játszott szerepet, ezért a talajvesztés kisebb mértékben fenyegette őket.

Ezek a muzsikus cigányok hosszú ideig kettős vagy talán hármas életet éltek. A muzsikálás szolgáltató funkciója kiegészült egy szabad, csaknem nomád (gyűjtögető, halászó) életformával és korlátozottan, az önellátó állattartás paraszti elemeivel is. A Zokogáról elszármazott zenészek nosztalgiával emlékeznek vissza a drávai halászatokra, sőt ennek a kötetlen életformának a hangulatára is. A muzsikálás révén viszonylag kötetlenül mozogtak a paraszti világban, jövedelmük is lehetővé tette, hogy aránylag korán foglalkozni kezdjenek disznóhizlallással. Az eltérő életformák egymást kiegyensúlyozó elemei hosszú időre biztosították ennek a muzsikus közösségnek a szerves összetartozását. Amikor 1966-ban többszörös árvízkarok után a telepet hatósági intézkedéssel felszámolták, a telep lakói a környező községek üres parasztházaiba szóródtak szét. Ám a muzsikusok néhány éven belül

újra „összeverődtek” Bogdásán. Olyan természetességgel lakták be a tornácos parasztházakat, olyan kiegyensúlyozottan illeszkedtek be az új viszonyok közé, mintha legalábbis évtizedek óta így élnének.

A FELBOMLÁS FOLYAMATÁNAK ERŐSÖDÉSE 1945 UTÁN, VÁLASZUTAK

1945 a cigányoknak semmiféle: határvonalat nem jelentett. A korábban megindult tendenciák törés nélkül folytatódlak. Az interjúkból beszélgetésekből többnyire kimarad a háború és az azt követő időszak, hangsúlyt csak kivételes esetekben kap, mivel az egyéni sorsokban is csak ritkán okozott lényeges fordulatot. A földosztás a cigányokat egészen perifériálisán érintette, alig néhányan kaptak csekély mértékű földet, és azon se tudtak gazdálkodni termelési eszközök és tapasztalat hiányában. A nagygazdák meg hosszabb ideig megmaradtak, a napszám, részes aratás stb. lehetősége továbbra is adva volt. Maradt a pásztorkodás lehetősége is, sőt valamelyest bővült. A parasztizálódás csak kivételes esetekben és főként azoknál a családoknál indult meg vagy folytatódott, amelyek a cigány közösségektől teljesen elszakadva, egyedüli cigány családként kerültek egy-egy faluba.

Az erdők állami kézbe kerültek, de ez a cigányok helyzetén semmit sem változtatott. Annyiban meg rosszabbodott is a helyzet, hogy a szigorúbb ellenőrzés a fa beszerzésének lehetőségét tovább csökkentette, és így a teknővájás végleg lehetetlenné vált.

Ilyen körülmények között az erdei életforma felbomlása tovább gyorsult, itt gyakorlatilag két irányba vezetett: a teljes, vagy periferikus kapcsolat megteremtése a falu paraszti világával, és az átáramlás a munkalehetőséget kínáló ipari területekre. Mindkét lehetőség az eredeti szerves közösség felbomlását segítette elő. A falu felé irányuló beilleszkedési törekvések inkább a szétszóródás irányába hatottak, az iparba áramlás megindította a túlbujánzó, teljesen szervesetlen városszéli telepek kialakulását.

A paraszti világhoz való közeledés egyik leggyakoribb módja a pásztorkodás télvállalása volt. A pásztorkodás éppúgy nyújthatott lehetőséget a háztáji állattartás és az esetleges illetményföld megművelése révén a parasztizálódó beilleszkedésre, mint a faluszéli életmód révén a teljes kitaszítottságra.

Az iparba áramlás 1948-ban indult meg erőteljesebben. A funkciótlaná váló közösségek és az erdei kiszolgáltatottság az indítékot, az ipar hirtelen felszökő munkaerőszükséglete a lehetőséget adta meg ehhez. Baranyában a legfontosabb szívéhatást a bányászat konjunktúrája jelentette. Az országnak az, adott helyzetben létszükséglete volt, hogy minél több szenet termeljen (széncsata), ugyanakkor a háborúban és az azt követő években a komlói bányák munkáslétszámuk jelentős részét elvesztették. Ha valaki leszámolt, sokáig üresen maradt a helye. Ilyen helyzetben nem válogathattak a munkaerőben, s ez nyitotta meg a cigányok számára is az elhelyezkedés lehetőségét. Hatalmas fejlesztés indult meg, a munkáslétszám négyszeresére növekedett, mégis például Kossuth bánya létszámából 1952-ben is több, mint 400 vájár hiányzott. A munkakörülmények olyan rosszak voltak (szellőző és biztonsági, berendezések, technikai színvonal stb.), hogy az egyébként sem könnyű bányász foglalkozást embertelenül nehéz munkává tették. Olyan gyorsan kellett a szén, hogy csak a termelés mennyiségére koncentráltak. Rablógazdálkodás folyt a munkahely és munka-körülmények fejlesztése nélkül.

A termelés bővítése, régebben bezárt aknák újbóli megnyitása révén a bányák munkaerő felvevőképessége ugyanakkor óriási mértékben megnövekedett.⁴ A bányák nagy kereslete, s a teknővájó cigányok hagyományos életmódjának teljes felbomlása, összes megélhetési forrásaik kiapadása körülbelül egybeesett. Ennek a felismerése vezetett oda, hogy munkástoborzók jártak a cigányokhoz, megkísérelve beszervezni őket a bányába. Természetesen a bányában előforduló munkák legalacsonyabb rendű része (elsősorban a csillézés) jutott a cigányoknak. Végeredményben a bányában elhelyezkedő oláh cigányok egy bomló életforma személyiségtorzító hatásától terhelten, gyökértelenül egy számukra teljesen idegen közegbe kerültek.

Ha a jövedelem több volt is, a rendezetlen körülmények között ez nem javított az anyagi helyzetükön, és a bányába kerülő első nemzedék általában nem sokáig bírta a rossz körülmények között végzett megterhelő munkát.

Azoknak a juttatásoknak, kedvezményeknek, amelyekkel igyekeztek vonzóvá tenni ezt a szakmát, egy jelentős részéből a cigányok kimaradtak. A cigányok szempontjából a legnagyobb vonzása Komlónak volt, de a megye többi bányájába (Pécs, Szászvár, Hidas) is szép számmal kerültek.

A bányászat mellett az építőipar néhány ágazata kínált lehetőséget a cigányoknak (útépítés, kubik munka). Ezen a területen is volt szervezett toborzás, a keresetek alacsonyabbak voltak, a munkakörülmények rosszak. A munkát vállaló férfi többnyire elszakadt a családjától, mert a munkahelyek állandóan változtak, és így ritkán lehetett hazajárni. Ez is közrejátszott abban, hogy nem igen maradtak meg egy helyen sokáig, próbáltak jobb lehetőséget találni. Mindenesetre már a kezdet kezdetén az ipari munkamegosztás legalsó régióiba kerültek, e különböző területek legalacsonyabb rendű munkafolyamatait végezték a meggyökeresedés minimális, és a lumpenné válás maximális esélyeivel.

Sem a faluhoz közeledés, sem az iparba áramlás alternatívája nem nyújtott megoldási mintát, stabil beilleszkedési lehetőséget a cigányok nagyobb tömege számára. Néhány kitörési kísérlet ugyan mindkét irányban sikerrel járt, de ezek csak ritka kivételek maradtak. Nagyon jellemző volt erre az időszakra a kétfajta lehetőség váltogatása, az ipar és a mezőgazdaság közötti oda-vissza mozgás.

Általában minél több szál kapcsolt valakit a hagyományos életformához, annál valószínűbben választotta végül is a falu kínálta lehetőségeket.

Kijátszás a falu ellen; a Tsz szemezés és az oláh cigányok

Néhány baranyai községben az 50-es évek elejétől változó és rövid időszakokban a Tsz-szervezés villantotta fel a felemelkedés lehetőségének illúzióját. A Tsz-szervezés kezdetén a megalakulás pusztán tényének felmutatása volt a legfontosabb feladat. Elsősorban a cigányok tartoztak a falunak ahhoz a rétegéhez, amelynek semmi veszténivalója nem lehetett, tehát nyugodtan megkockáztathatta a belépést. Így előfordult, hogy a pártfunkcionárius Tsz-elnökök afféle faltörő kosként használták őket a közös gazdaság megteremtésekor. Ezek a pártfeladatot teljesítő elnökök a gazdálkodáshoz nemigen értettek, a gazdasági szervezettség, a szakember-ellátottság alacsony fokú volt. Így a cigányok rövid ideig abban az illúzióban éltek, hogy demokratikus jogokhoz jutottak. Beleszólásuk lehet a Tsz sorsának alakulásába, nemcsak mint munkaező, hanem mint a gazdálkodás problémáit együttesen megoldó közösség tagjai is szerepet játszanak.

Ócsárdon a pártpropaganda olyan mértékben hatott, hogy sok cigány belépett a pártba, és mint párttag agitálta a parasztokat a belépésre. Azokat, akik formálisan Tsz tagok voltak, de kizárólag saját szőlőjükben és a ház körül dolgoztak, igyekeztek a szájukba adott szavakkal a közös tulajdonnal szembeni felelősségre ébreszteni. El lehet képzelni, hogy ez milyen gyűlöletet ébresztett a parasztokban a cigányok ellen. Mikor aztán a Tsz gazdasági feltételei javultak, és a parasztok beléptek, ill. aktivizálódtak a Tsz-en belül, a cigányok pillanatok alatt kiszorultak.

A gazdagodó Tsz előnyeiből a cigányok már egyáltalán nem részesültek. Az ócsárdi cigánytelep felbomlott, és a cigányok többsége a környező falvakba szóródott szét. Az ötvenes évek végén 54 ház állt a telepen. 36-an alakították a cigány Tsz-t. Ma 20 család sem lakik a faluban. A felsorolt példákkal ellentétben Baranya több községében alakultak meg olyan módon a Tsz-ek, hogy indulásukkor kikötötték, cigányokat nem vesznek fel mamik közé.

A TELEPFELBOMLÁS ÉS ÁTALAKULÁS VÁLTOZATAI

Az oláh cigányok foglalkozási struktúrájában bekövetkezett gyökeres változások meggyorsították a régi telepek felbomlását, ill. elősegítették teljes átrendeződésüket.

Beköltözés a telep falujába

A baranyai tálvak demográfiai viszonyai meglehetősen eltérően alakultak a hatvanas években. A vándorlási különbség és a természetes szaporodás összetevői éppúgy

kialakítottak rohamosan növekedő, mint stagnáló és kiháló falvakat. Az oláh cigányok számára a legtöbb beköltözési lehetőséget a stagnáló vagy a lassan fogyó községek kínálták. Egyrészt azért, mert itt, ha nem túl gyakran is, de lehetőség nyílt a lényegesen olcsóbb, régi parasztházak megvásárlására, másrészt azért, mert a stagnálás vagy stagnáláshoz közeli állapot a falu létszükségletévé tette a fejlesztést, új házhelyek kiadását, új házak építését. Mindez összekapcsolódott a telep felszámolási törekvésekkel. A telepek ugyanis koncentrálták a cigányokkal kapcsolatos társadalmi problémákat. Egy-egy telep megszűnése látványos bizonyítékát szolgáltatva az irányukban mutatkozó társadalmi aktivitásnak. A telepet közigazgatásilag magába foglaló anyaközség az egész telep beköltözését, „beolvasztását” a legkritikább esetben vállalta, mert félt a cigány és nem cigány lakosság így kialakuló egészségtelen arányától. Az adminisztratív eszközök lehetővé tették, a cigányok anyagi lehetőségeitől és szándékaitól függetlenül is, a beköltözések nagyon tudatos irányítását, a folyamat ütemének szabályozását. Ilyen körülmények között differenciált szelekció kezdődött, amely eldöntötte, hogy ki marad, és ki hová költözik. A falu bevételének és a szelekciónak messzire visszanyúló előzményei vannak. Az eredetileg teknővájó oláh cigányok általában több lépcsőben közelítették meg a falut, szó szerinti és átvitt értelemben egyaránt. Az első lépést az jelentette, amikor a két háború között meggyorsult a foglalkozási struktúra eltolódása a mezőgazdaság felé.

Az erdei telep nagy távolsága a községektől funkciótlanná vált, és a cigányok a településhez közelebb eső helyet próbáltak keresni. Ez a megközelítési, áttelepülési folyamat a régebbi szerves közösségeket felbomlasztotta, sokszor több kisebb telep lakói költöztek össze az új helyen, így megszűntek az életmód, életszínvonal viszonylagos kiegyenlítettségének a feltételei.

A foglalkozások differenciálódásával egy időben megkezdődött az életforma, életszínvonal differenciálódása is. A szétválásnak itt csak két pólusára utalok: az agrárproletarizálódásra és a parasztizálódásra.

Azokban a családokban, ahol a közeledést a falu világához nemcsak a munkaváltozás, hanem a paraszti életforma bizonyos elemeinek átvétele is jelentette, hamarabb megfogalmazódott az asszimilálódás, a faluba költözés igénye. A telep falujába költözni lényegesen nagyobb eredménynek számított, mint elkerülni egy másik községbe, mert az előbbi egyértelműen jelzi a társadalmi felemelkedést. A telepen belüli differenciálódás kialakította azokat a típusokat, amelyeknek a legtöbb esélyük lehetett a beköltözésre, és ezt az esélyt többnyire ki is használták.

A bogádmindszenti „Dzsungel”- nek csúfolt telepről húsz család került a faluba a hatvanas években. Körülbelül felerészben régi, megüresedett parasztházakat vásároltak meg (a község lakossága 1960 és 1970 között 730-ról 551-re csökkent), ill. a tanács által szervezett lakásépítési akció keretében 10% lefizetése mellett kamatmentes kölcsönrel jutottak házhoz. A régi házakat vásárlók szükségszerűen szétszórtan helyezkednek el, de az újonnan építkezők házhelyét a falutól bizonyos mértékig elszigetelten jelölték ki. A község két egymástól jelentős távolságra fekvő részre tagolódik, a régi falumagra és az állami gazdaság központja körül kialakult újabb településre.

A cigányok házhelyei a két egység közötti terület közepén helyezkedtek el. Így tulajdonképpen egy belső telep alakult ki az egymás mellett sorakozó típusházakból. Igaz, hogy a falu két része azóta közeledett egymáshoz, valószínűleg hamarosan össze is fog érni, mégis a belső telep szinte szimbolikusan utal az asszimilálódási törekvések ellentmondásosságára. A telepről már eljöttek, de a faluba még nem érkeztek meg. Az elkülönítésben tendenciát kell látnunk, mert a megyében általános, hogy a különböző lakásépítési akciók keretében ilyenfajta, falun belüli telep alakul ki.

A házépítés legtöbbször csoportos akció. Többen osztoznak azonos sorsban. A beköltözés magányosabb, és sokszor szegényebb változata a régi ház megvásárlása. A házat ott és akkor kell megvenni, ahol és amikor éppen akad.

Az asszimilálódás kétségbeesett igyekezete gyakran elszigeteltségbe fullad. A beköltöző minden törekvése arra irányul, hogy „terepszínűvé” váljon, hogy észre se lehessen venni, nehogy valami rosszat mondhasanak róla a nem-cigány környezetben. Mivel ez tökéletesen nem sikerülhet, az önfeladás és megalázkodás eredménytelensége kétszeresen is

feszültségeket szül. A faluba kerülés a személyiség konfliktusaival, törésekkel járt együtt. Ezek a cigányok mindenkitől félnek, mindenkivel bizalmatlanok, egyszerre dicsekszenek és tagadnak el, egyszerre dörgölöznek és utálkoznak. Le-lejárnak a telepre, gúnyolódnak a putrikon, szegénységen, de ugyanakkor érezhetően biztonságot keresnek. Nem érzik még igazán sajátjuknak, amit megszereztek. A konfliktusokat a beköltöző nemzedék már valószínűleg nem is tudja önmagában feloldani. Szembetűnő volt a különbség a telepen sok helyütt érzékelhető emberi közvetlenség, természetesség, és a faluba költözöttek legtöbbjének alakoskodása között.

A nagyobb mérvű beköltözések sajátos szelekciót eredményeztek a faluszéli, tehát amúgy is másodlagos, szervesen telepeken. Maradtak a mindig proletár, parasztizálódni képtelen családok, szegénységbe ragadt emberek. Ezeknél a mezőgazdaságból élés szinte kizárólag a Tsz-ben vagy állami gazdaságban végzett bérmunkára korlátozódik. A háztáji állattartás vagy kertművelés minimális mértékben játszik szerepet. A gazdaságokban végzett munkájuk trágyahordás, vagy más hasonló szintű munka. A disznóhizlalás nem mint a házhoz jutást segítő tőkeképző lehetőség, hanem mint alternatíva szerepel legfeljebb. Vagy a ház, vagy a disznótartás.

Ezt a típust, ha sikerül is kedvezményes akció keretében házhoz jutni, a kölcsönök és egyéb, a költözéssel járó anyagi terhek annyira kizsigerelik, hogy még nyomorultabbá válik. Hasonló típusúnak tekinthető sok olyan család is, amely falusi telepen lakik, de a családfelelő építőipari segédmunkásként („culáger”) dolgozik.

A telepen maradtak sokan azok közül, akiket a tanácstagi, segédrendőri vagy más hasonló funkció bizonyos hatalommal ruházott fel, és ezt a hatalmat a telepen lakva, a telepiek között hatásosabban tudják gyakorolni. A telepiek megvetik őket, de félnek tőlük.

A telepen ragadt, a kötetlenséghez, a kisebb fokú társadalmi ellenőrzéshez ilyen áron is ragaszkodó típusnak több változata van. Lényegében mindenki ide tartozik, akinek nincs állandó munkaviszonya, hiszen eleve nem részesülhet házvásárlási vagy építési kedvezményben. De akad olyan család is, amelyik többé-kevésbé tudatosan nem akar beilleszkedni a falu zártabb, kevesebb mozgási lehetőséget kínáló keretei közé.

Végül a telepen maradt a legelesettebb réteg, egyrészt a lelki, szellemi defektusokkal, testi fogyatékosokkal terhelt családok, másrészt a munkaképtelen, legjobb esetben szociális segélyből, alkalmi munkából tengődő öregek, vagy azért, mert a fiatalok emelkedésének útjában álltak, és ott felejtették őket (ez elsősorban a kisebb tartással rendelkező parasztizálódók között fordul elő) vagy azért, mert nincsenek rokonaik.

Ezeknek a megrostált telepeknek természetesen semmifajta kohéziós ereje nincs. Bomló, pusztuló, széteső világuk a tervek és vágyak szintjén egészségesebben gondolkodó embereket is magához hasonlítja. Minél tovább kénytelen valaki egy ilyen telepen lakni, annál kevesebb esélye marad a kitörésre.

Ezek a telepek baranyai viszonylatban közepes nagyságú községekhez kapcsolódnak. A lakosság gyors ütemű elvándorlása nem az ilyen falvakra jellemző, az egész telepet, az adott falu már csak ezért sem tudja magába olvasztani. Így a telepről való elkerülés más és másodrangú lehetősége a szétszóródás a környező községekbe.

Szétszóródás több faluba, a sorvadó falvak atmoszférája

A szétszóródás folyamata régen kezdődött. Vannak olyan adatok, amelyek bizonyítják, hogy a századfordulón is éltek egyedül, elszigetelten cigány családok egy-egy faluban. De bennünket most elsősorban az újabb telep-felbomlásokat követő helyzet érdekel. A háború után a pásztornak szegődés hulláma volt az első olyan tényező, amely szétköltözési folyamatot indított meg. Többnyire még nem véglegesen, hanem a visszaköltözés lehetőségét fönntartva. A viszonylag spontán, és éppen ezért hosszabb időszakot átfogó telepfelbomlások fokozták a szétszóródás mértékét és ütemét.

Az első lépcsőben - ahogy ezt vázolni próbáltam - a törvényszerű kiválogatódás eredményekén! feltöltődött a telep faluja. Ez a megbomló, széteső telepet önmozgásba hozta. Aki mindenképpen el akart kerülni a telepről, ám az adott faluba költözés anyagi terheit nem tudta vállalni, ezenkívül maga sem felelt meg a beköltözést jóváhagyó íratlan és

írott elvárásoknak, annak egy kisebb település régi parasztházának megvásárlása maradt, mint lehetőség.

Ez az út széles skálájú, differenciált választási lehetőséget biztosít. Az elvándorlással, vagy a százados múltú ormánsági születéskorlátozás miatt kihalással megüresedő régi parasztházak vételára nagyon különböző. Mondhatnám falvanként, házanként változik. Az adott település perspektívái, a kihalás feltételezett üteme, a fejlesztés vagy visszafejlesztés esélyei és a gazdasági klíma pontosan körülírható különbségeket hoztak létre. Ezek a tényezők, mint valami gyümölcsszabályozó gépsor, szelektálták a felbomló telepek szétköltöző lakóit. A telepek végleges felszámolása mindig a maradék szétszóródásával végződött.

A telep megszűnését el is tehetett könyvelni, de a problémák korántsem oldódtak meg. A házak értékének különbségei pontosan kifejezik az adott község társadalmi közegének minőségét, megszabják a benne megvalósuló létforma kereteit. Az olcsó házakat általában azért lehet kevés pénzért megkapni, mert az adott település perspektívátlan világából, aki csak teheti, hanyatt-homlok menekül. Azaz a házak iránt nincs komolyabb kereslet. A lakosság helyben maradó részét a telepeken leírtakhoz hasonló kontraszelekció határozta meg. Elestek, sorsukba beletörődők, öregek, terheltek stb. Nem kizárólag ezek az összetevők léteznek, de ezek szabják meg a falu arculatát. Így a megrostált telepekéhez hasonló, semmire sem ösztönző, minden motívumával a beletörődést sugalló, depresszív szociálpszichológiai mikroklíma alakul ki. Ezért a társadalmi télemelkedés szempontjából egyértelmű zsákutcának tekinthető. Az ilyen kihaló tendenciájú kisebb falvak többnyire egy nagyobb tanácsi körzet tagközségei. A székhely községtől gyakran több kilométer távolságban, rossz közlekedési viszonyokkal, földrajzilag is elzárt helyzetben. A tanácsi körzetet érintő mindenfajta beruházásnak, kommunális fejlesztésnek, intézményhálózatnak csak a forgácsai jutnak el ide, ha egyáltalán eljutnak.

A székhely községbe települt a tsz-központ és minden hasonló intézmény. A tagközségek lakói perifériális helyzetben vannak, „nincsenek közel a tűzhöz”. Igaz, hogy a megélhetés ilyen viszonyok között anyagilag kevésbé megterhelő. Igaz, hogy a háztáji fejlesztésének a lehetőségei is kedvezőek. De erre jóformán semmi sem ösztönöz, a gyarapodás modelljei nem adóttak. Akad néhány sorvadó falu, ahol a speciálisan kedvező körülmények mégis konjunkturális viszonyokat teremtettek, és gyors ütemű gazdagodás indult meg. De mindez olyan mértékű igénytelenséggel, beszűkültséggel párosult, amely-ellene dolgozik a gyarapodásból fakadó perspektíváknak.

A tanácsi apparátus által irányított radikális telep-felszámolások is elsősorban a szétköltöztetés szisztémáján alapulnak. Az 1966-os drávai árvíz után a Siklósi Járási Tanács elhatározta a félig összedőlt zokogai cigánytelep megszüntetését. A zokogai telepet hatósági intézkedéssel szüntették meg, egyik napról a másikra. A cigányok teljes kétségbeeséssel vették tudomásul a döntést, és máig haragszanak arra a társukra, aki kimondta az első igent. Mivel a megszűnést nem előzte meg hosszan elnyúló, spontán bomlási folyamat, és egy régi telepről volt szó, működtek kohéziós erők. Ennek tulajdonítható, hogy a széttelapított cigányok többsége lassan beszivárgott az amúgy is legtöbb családot befogadó Bogdására, azaz a közösség képes volt egy faluban többé-kevésbé újjászerveződni. A választás azért is szerencsésnek bizonyult, mert a legtöbb asszimilációs lehetőséget kínáló, legstabilabb szerkezetű településre esett a lehetséges alternatívák közül. A bogdásai eset mutatja, hogy a szétszóródás nem egyértelmű tendencia.

A mozgásirányok tehát egyszerre hoznak létre sűrűsödéseket és ritkulásokat. Legtöbbször az így összekerekülő családoknak nincs közösségképző ereje, annál is inkább, mert nem egy helyről verődnek össze. Nagy a fluktuáció, ezért a csomópontok viszonylag rövid időszakosként más-más községbe tevődnek át. Ezek a hullámzások a gyökértelenségre, a megkapaszkodás nagyon kicsi esélyeire utalnak.

A szétszóródási folyamat perifériáján olyan családok helyezkednek el, amelyek a lehető legtudatosabban szakítani akarnak mindenfajta cigányközösséggel. Asszimilációs egyetlen lehetőségének a teljes elszigetelődést, az „*egyedüli cigánynak lenni a faluban*” elv megvalósítását látják. Valami rögeszmés megszállottsággal hiszik, hogy elválva a többiekől, önmagukban nem minősülnek cigánynak.

Az ilyen fajta izoláltság csak akkor vezet pozitívabb eredményhez, ha egy, a hagyományostól teljesen elszakadt, nagyon erősen parasztizálódott. több nemzedéken át érlelődött, új életforma alapozza meg.

Áttelepítés, összetelepítés falun

A gilvánfai telepet hatósági intézkedéssel telepítették át a falutól nem messze kijelölt területre mert a régi helyen a talajvíz állandó veszélyt okozott. A telepnek ehhez a részéhez „L”- alakban kapcsolódik tizenhat ház. Lakói egy másik erdei telepről költöztek ide. Lényegében annak a tendenciának a folytatódásáról van szó, hogy a funkciójukat veszített erdei telepek közelebb „jönnek” a faluhoz. Itt a hatósági közbelépés ezt radikálisan oldotta meg. Csakhogy gyakorlatilag összeolvadt két telep. Mindkettő természetes egyensúlya megbomlott. Az át- és összetelepítés együttesen feloldotta a korábbi telepek viszonylagos zártságát, megindultak a beköltözések másfelől is.

Mint mondtam a megyében nagy a fluktuáció. A közösségtől elszakadt cigánycsaládok közül sok időről-időre továbbáll, mert sehol sem tud gyökeret eresztetni. Belső vándorlást vált ki a jobb munkalehetőség keresése is. Nagy általánosságban a legmobilabb réteg rendelkezik a legkevesebb tartással, távlattal, a legkevesebb fogódzóval a nem-cigány társadalom felé. Általános tapasztalat az is, hogy a mesterséges hatósági beavatkozás, át- és összetelepítés csökkenti a telep ellenálló képességét a felhígulással szemben. Az idegenek nagyobb mértékű beáramlásával a telep egyre heterogénebbé válik. Ráadásul a skála negatív irányban szélesül. Az ilyen telepek hirtelen megduzzadnak, feltöltődnek mobil, köztük jócskán lumpen elemekkel. Mindez kérlelhetetlenül egy deklasszált, lumpen életforma tipikussá válását segíti elő. A telep összetartó erejét tehát éppúgy bomlaszthatja a szervesen növekedés, mint az elköltözésekkel kialakuló szelektív csökkenés. A szervesen megduzzadásnak ezek a példái már a városszéli nagytelepek felé mutatnak.

A rákosán túl burjánzó városi telep

A teknővájó múltú cigányok közül még a falu világával is keveseknek sikerült azonosulni. A felbomló hagyományos életforma helyét a legritkább esetben foglalta el egy hasonlóan kialakult konvenció-rendszerre épülő másik életforma. Egyrészt, mert a tradicionális paraszti életforma maga is bomlásnak indult, másrészt mert a kirekesztettség, a nem-cigány társadalom ellenállása a beolvadás ellen dolgozott. Még élesebben jelentkeztek a konfliktusok egy olyan közegben, ahol a nem-cigány lakosság is egészen rövid idő alatt veszítette el korábbi életformájának, gazdasági alapjait, és így semmifajta hagyományokat őrző modellt nem állt rendelkezésre.

Komlón a habom utáni felemás gazdasági helyzetben erőltetett ütemű iparosítás kezdődött, amely rövid idő alatt sokszorosára növelte a munkaerő-szükségletet. A legmobilabb, a legkevésbé kötött réteget sikerült leginkább megmozgatni, hogy ezt a szükségletet úgy-ahogy kielégítsék. A lakosság anélkül nőtt a többszörösére, hogy megfelelő urbanizálódás ennek keretét adott volna. A komlói bányák és kiegészítő üzemágak felfuttatása falusi közegben, egy 47-ben is csak nagyközséggé előlépett településen zajlott le.

A Komló környéki cigányok ebben az időszakban elsősorban erdei munkából éltek. A deklasszáldott hagyományos életforma maradványait főként a völgyekben meghúzódó kis méretű erdei telepek őrizték, tradicionális építkezési módokkal. Az adott történelmi pillanatban tulajdonképpen felcsillant annak a lehetősége, hogy a környező községekből a bányához szegődő cigányok a nem cigányokkal azonos pályát fussanak be. Hiszen mindenki, aki frissen került a bányába és Komlóra, idegen közegben, barakkokban, közeli falvak átalakított istállóiban kezdett új életet. Bármilyen változás irányába elvileg azonos esélyekkel indulhattak el. Csökkennie kellett a nem-cigány társadalom befogadást gátló merev szembenállásának is. hiszen a beáramlás mértéke olyan felhíguláshoz vezetett, a különböző társadalmi rétegek olyan differenciált típusait gyűjtötte egybe, hogy a hagyományos normák érvényesítése lehetetlenné vált. Nem lehetett többé ellenőrizni és szelektálni a beköltözőket, évszázados konvenciókra épülő gátak szakadtak fel. A cigányok esetében mégis azt kell mondani, hogy a két életforma között olyan nagy volt a távolság, hogy - dacára a foglalkozásváltozásnak, - a beilleszkedés első lépéseit sem tudták megtenni. A más falvakból bányához kerülő cigányok nem a tömeges munkásszállások átmeneti

állomásairól igyekeztek a leendő város lakóinak sorába, hanem az erdei cigányközösségekhez csatlakoztak.

Folyamatos továbbköltözésekkel tarkított helykereső folyamat kezdődött, mind perifériálisabb lehetőségekkel. Megindult a fokozatos kiszorítás, amelyet a nagy késéssel megindult komlói településfejlesztés tovább erősített.

Az első nagyobb lakótelepeket mindjárt a várost körülvevő hegyoldalakra kezdték építeni, mert Komló viszonylag kialakult központját érintetlenül kellett hagyni. Korábban éppen ezeken s dombokon, ill. a köztük húzódó völgyekben helyezkedtek el a kisebb erdei cigánytelepek. Az építkezések megindulása lehetetlenné tette létezésüket. Ahogy a város húzódott felfelé a hegyoldalakra, úgy szorultak még kijebb a cigányok. Végül is a tényleges városmag peremétől két kilométerre, a Kossuth akna melletti erdő övezte területen találtak olyan helyet, ahol a lábukat megvethették. Régebben valószínűleg egy, a többivel egyenrangú kis telep lehetett itt, amely a cigányokat Komló minden részéből idegyűjtve, gyors növekedésnek indult. A legnagyobb vonzerőt nyilván az olcsó házhelyek jelentették, bánya által aláművelt területről lévén szó. Az állandó bizonytalanságban élő cigányoknak már az is némi megnyugvást hozott, hogy saját földtulajdonukon építkezhetnek, és az állandó zaklatástól megszabadultak. A bányaművelésből származó hátrányokra természetesen nem gondoltak.

Kibontakozott tehát a város központi cigánytelepének lehetősége, amelynek segítségével a cigányok könnyen ellenőrizhetők és sakkban tarthatók. Ettől kezdve a város különböző pontjain kényszerűségből feloszló cigánytelepek lakóit hatósági intézkedéssel ide irányították.

Az a furcsa helyzet állt elő, hogy miközben a bánya igényt tartott a cigányok munkarejére, sőt rendszeres toborzással csábította őket más településekről is, a bányászoknak szánt szociális kedvezményekből alig részesültek. (A nagyarányú lakásjuttatásokból jórészt kimaradtak stb.) Néhány cigány bányásznak sikerült gyökeret vernie a bányában, annyira, hogy a fizetésük átlagon felül volt, és támogatást is kaptak. Esetleg magasabb szinten, de ők is a Kossuth aknai telepen építkeztek.

Elvértve akadtak lehetőségek a városba kerülésre, de ezzel még kevesebben éltek, mert az egyre növekvő telep egyszerre adott lehetőséget a hagyományos életmód néhány elemének megőrzésére, és nyújtott az adott környezetben olyan kiemelkedési lehetőséget, amely bent a városban nem lett volna lehetséges. A jobban kereső, és az üzem támogatását is élvező bányászok ötvenes években felépült komoly téglaházai mellé újabb hasonlók épültek, csaknem mindig valamilyen tonnában a bánya támogatásával. Vagy az aláművelés következtében tönkrement régi házáért, vagy a bányaszerencsétlenségben elpusztult bányász családjának juttatott kártérítéssel stb. Ezek a házak közvetlenül az országút mellett helyezkedtek el. De a hagyományos építkezési mód, vagy annak kicsit korszerűsített változata maradt a jellemző. A telep az ide költözésekkel fokozatosan bővült, de még 1954-ben is csak tört részét érte el mai méreteinek.

A Komló más részeiről és közvetlen környékéről idetelepült cigányok később kiegészültek az ipari munkalehetőséget kereső, távolabbról érkezett családokkal. Sokan jöttek, különösen az utóbbi években, Somogyból és Baranya távolabbi vidékeiről. Számukra végképp a Kossuth aknai telep kínálta az egyetlen lehetőséget. Csak itt oldhatták meg lakásgondjaikat az egy-kettőre felhúzott sárgunyóban.

Az országút mellett épült családi házak jelezték először, hogy a telepen erőteljes differenciálódás indult meg, amely a társadalmi rétegződésnek megfelelő hierarchiát alakított ki.

Mostani állapotában a telep három nagyobb egységre tagolódik. Ez a tagolódás külsőleg elsősorban a lakóépületek színvonalából érzékelhető, de mögötte ennél alapvetőbb különbségek rejtőznek.

Az első csoportot az országút két oldalán, közvetlenül az út mellett elhelyezkedő családi házak lakói képezik. Az elinduláshoz az anyagi alapot általában a bányász kereset teremtette meg. A további anyagi felemelkedéshez paradox módon maguk a házak és fekvésük járult hozzá. Itt s lakóépületek között lényegesen nagyobb a távolság, mint a telep

többi részén. Kert tartozik hozzájuk, amit általában megművelnek, kihasználják. Ennél a rétegnél az önellátó szintű állattartás is megtalálható. Olyan tényezők ezek, amelyek szükségszerűen szembefordították tulajdonosaikat a telep többi részével. A telepen nemigen akad féltetni való „birtok”, tulajdon. Nekik van. Figyelembe véve az anyagi viszonyokat, ebben kárt is tettek. Perifériális helyzetük miatt a telep belső életében ezek az emberek alig, vagy egyáltalán nem vesznek részt. Abban a tudatban élhetnek, hogy házaik, életmódjuk úgy szegélyezi a telepet, mint egy nagyon szép kerítés a gazos, elhanyagolt udvart. Legalábbis ilyenfajta gőg alakult ki bennük. Mindez kispolgárisodó életformához, beszűküléshez és nagyfokú önzéshez vezet. A telepieket megvetik, lenézik. Görcsösen ragaszkodnak a megszerzett tulajdonhoz, felemelkedésük státuszszimbólumához, így fordulhat elő az a mindenfajta „cigány etikával” ellenkező gesztus, hogy az apa albérleti díjat fizettet a nyári konyhában lakó fiával. Egy másik - talán az egész telepen a legszebb - kétszintes, háromszobás lakásban idősebb házaspár lakik. Az egyik helyiség amolyan tisztaszoba, benne kombinált bútor, teleaggatva csipkéekkel, különböző giccses dísz tárgyai. Senki sem használja. Engem, mint vendéget büszkén vezettek be ebbe a szobába, ők maguk a konyhában alszanak. Közben gyerekeik családja lényegesen nyomorúságosabb körülmények között él, több kisgyerekekkel, a kert végében telepített egyhelyiséges, rossz lakásokban. A kertben szépen ápolt gyümölcsfák, körben stabil drótkerítés. Az egész telepen az egyetlen. A gyarapodáshoz ezt az „elit réteget” a bánya segítette hozzá, de mióta a foglalkozás társadalmi presztízse csökkent, kivívott rangjuknak megfelelően szabadulni igyekeznek a bánya kötelékéből. Az idősebbeknél ez általában megoldódott a nyugdíjazással vagy leszállalékolással, a fiatalabbak magasabb rendűnek ítélt foglalkozást keresnek, a teljes asszimilálódás perspektívájában gondolkodnak, és ennek döntő lépéseként a városba akarnak kerülni.

A másik csoport alkotja a telep gerincét, középpontjában egy kiterjedt családdal. Lakásaik a putrinál valamivel magasabb színvonalú ház típusába tartoznak. Ebben a kategóriában is akad még színvonalasabb lakás (kártérítés stb.), de az életmód a többiekéhez igazodik. A családok többsége avagy legalábbis a bánya alkalmazásában dolgozik. A családi jövedelmek ennek megfelelően viszonylag magasak. Előfordul, hogy az asszony is munkaviszonyban áll, leggyakrabban mint utcaseprő. A telepnek ez a része lényegesen zsúfoltabb, a házak „egymás sarkát tapossák”, csupán szimbolikus jelentősége van az itt-ott felfedezhető, sövényvel körülvett, pár négyszögöles veteményeskerteknek. Állatot lehetetlen tartani. Több az egyhelyiséges, mint a szoba-konyhás lakás. A berendezés hagyományosan egyszerit a leglényegesebb darabokra korlátozódik. Sok helyen a szekrény is hiányzik. Ezen a téren a felső szintet a tiszta rendezettség jelenti, mindenfajta válogatott vagy lényesebb darab nélkül. A néhány helyen felfedezhető televízió - a lakás egészétől furcsán elütő jellegével - idegenül hat.

Ezeknél a családoknál a tervezés legfeljebb az ÁB bizottságok látogatásában merül ki. De a családtervezés, így is csak egy-két gyerek megszületése után vetődik fel. Általában a nemi kapcsolatokat gyorsan legalizálják az összeköltözéssel. Gyakoriak a fiatal korban kötött házasságok (összeköltözés), amelyek jelentős része egy-két év után felbomlik. Mindenesetre ennél a rétegnél a család kohéziós ereje nem túl nagy. A telep különösebb érdeklődés, ellenőrzés nélkül veszi tudomásul, ha egy élettársi kapcsolat felbomlik, és valamelyik fél másik házba, másik asszonyhoz férfihez költözik. Az érdekelt félek néha verekedéssé fajuló perlekedéseibe se avatkoznak bele.

A családok laza szerkezete a beosztást, tervezést, a nagyobb beruházások gondolatának felmerülését csaknem lehetetlenné teszi. Ehhez járul a bányász munka fizikailag kiszípolozó, minden energiát felemésztő hatása, és a telep perspektívátlan atmoszférája. A rokoni kapcsolatok összetartó erejét csökkenti a szervesetlen túlbujánzás, az itt élők sokféle életforma maradványait őrző heterogenitása. Ilyen körülmények között a máról-holnapra élés kevés konvenciót megtartó és kevés kötöttséget elviselő életformája vált általánossá. A bányász hagyományoknak megfelelően hatalmas összegeket költenek alkoholra. A komlói fizetésnapok legendás ivászatai a cigányokra is jellemzőek.

A fizetés utáni napokon, amíg tart a pénz, továbbra is bőkezűen költenek ételre-italra. A napok multáival egyre szegényebb lesz a táplálkozásuk, s a pénz többnyire nem tart ki a következő fizetésig. Az utolsó napokon már a létfenntartásra sem nagyon marad. Így a pénzköltés görbéje a beosztás nélküli életmódra jellemző erős hullámzásokat mutat. Nem csodálkozhatunk ezen, mert a cigányok kevés kivétellel bányászati segédmunkát végeznek,

elsősorban csillések. Keresetük az asszony esetleges jövedelmével együtt sem emelkedik olyan nagyra, hogy komolyabb takarékossgot tenne lehetővé. A beosztás legfeljebb a hétköznapi fogyasztás egyenletes színvonalát biztosítaná, ami az adott viszonyok között nem éppen ösztönző perspektíva. A költségek szélsőségei viszont hozzájárulnak a különböző szervezőerők hatástalanításához. A gyerekek konvenciótlan, kötetlen világban, szigorú normák nélkül nőnek fel. A családi kapcsolatok nem elég erősek. A városba költözés útján elért asszimilálódás ennél a rétegnél reális esély hiányában nemigen merül fel.

A harmadik réteg az országúttói legtávolabb eső területen, putrikban lakik. Ez persze nem azt jelenti, hogy az életforma szempontjából ide soroltak közül nem élnek néhányan elszórva a telep többi részén. E csoportba tartoznak olyan, család nélkül maradt, magányos öregek (ez lehet páros magány is), akik a hagyományos életformától már nem tudtak elszakadni. Az első időkben kerültek ide egyenesen az erdőkből, de ahhoz, hogy vállalati munkaviszonyt kezdjenek, már akkor is öregek voltak. Alkalmi munkából, koldulásból, szociális segélyből tevődik össze a csak éhenhalástól megmentő minimális jövedelmük. Néhányan készítenek még apróbb famunkákat (kanalat, fejszenyelet), de a megélhetés szempontjából ennek nincs gyakorlati jelentősége, annyira rendszertelen és esetleges. Többüknek egyetlen fillér jövedelme sincs, szomszédok, távoli rokonok könyöradományain, kegyelemkosztján tengődnek bútorozatlan putrijukban. A család széthullására utal, hogy jó néhány öreg annak ellenére jutott ilyen helyzetbe, hogy gyerekei élnek a telepen elfogadható körülmények között.

Az egész telepen alig akad lakás, amelyben több nemzedék él együtt. A fiatalok a megöregedett, munkaképtelen szülőket a legritkább esetben fogadják magukhoz. Ezzel is magyarázható a viszonylag alacsony lakásonkénti átlaglétszám (4,1 fő). A másik póluson az összeköltöző fiatalok is azonnal felhúznak egy putrit, hogy külön mehessenek. Ilyen módon a lakáshelyzet tovább romlik. Néhány öreg amiig) is reménytelen helyzetét tetézi, hogy gondoskodnia kell a ráhagyott unokáról, vagy unokákról. Gyakorinak mondható képlet a Kossuth aknai telepen, hogy nagyszülők, esetleg egy nagyszülő neveli az elvált szülők gyerekeit, mert mindketten új kapcsolatot létesítettek, és terhes lett volna számukra a gyereket magukkal vinni. Ez is jellegzetes Kossuth aknai jelenség: az adott lakásban a szülők korábbi házasságaiból született gyerekek nincsenek jelen. Az unokák eltartása a kereső, önmaga eltartására képes nagyszülőket is az elesettek csoportjába süllyeszti, a keresőképteleneknél pedig fokozhatatlan nyomort eredményez. Itt tép be a tradicionális életforma megőrzött elemeinek jelentősége. Ezek az öregek lázadás nélkül veszik tudomásul az unokák hozzájuk tartozását, és emberileg sokszor többet adnak a gyerekeknek, mint a középréteg tipikus családmmodelljében a szülők. Az ilyen nagyszülő-unoka összetételű családok teljes anyagi reménytelenségben vergődő öregeitől láttam az egész telepen a legbensőségesebb, legtöbb szeretetet kifejező gesztusokat, az emberileg legtartalmasabb viszonyt a gyerekekkel.

Az elesettek csoportjának másik alaptípusát is a családfelbomlások alakították ki. A gyerekeiket egyedül nevelő asszonyokról van szó, akiknek nincs állandó munkaviszonyuk, legfeljebb alkalmi munkából, de elsősorban a gyerektartásból próbálnak megélni. Sokuknak egyáltalán nem is volt tartós együttélése, minden gyerek más-más tiltó kapcsolatból született. Ezeknél a töredécsaládoknál is megdőbbente a kapcsolattalanság. a magukra hagyottság a telep sűrűjében. Itt még az a hagyományos család-atmoszféra is hiányzik, amelyről az öregekkel kapcsolatban beszéltem. Meglepő sokan vannak ebből a típusból, hiszen egyéb tapasztalatokkal összevetve, rendkívül szokatlan a fiatalon társtalan cigány asszony.

Végül nem hiányoznak a harmadik rétegből az ismert lumpen, fél-bűnöző típusok sem, de számuk nem különösebben nagy. Ebben a közegben bányászokat már nem találunk, helyüket alacsonyabban értékelt foglalkozásúak töltik be. Utcaséprő, kőbányai segédmunkás stb.

A Kossuth aknai telep - mint széteső, szervesetlen, túlfejlődött képződmény - problémáit tetézte, hogy a gyerekek hosszú ideig egyáltalán nem jártak iskolába. A város iskoláiba két kilométert kellett volna gyalogolni, de még ennél is nagyobb volt a társadalmi távolság. A szülők nem engedték az erdőn keresztül a gyerekeket, s amennyire ez megállapítható, az illetékes hatóságok se törték össze magukat a Kossuth aknai cigány gyerekek beiskolázása érdekében. 1963-ban avatták fel a telepen épült cigány iskolát. Az iskola nélkül továbbra is

uralkodó lenne az analfabétizmus, mert ezt a gyerektömeget a városi iskolákba ilyen távolságról sosem lehetett volna beiskolázni.

Végeredményben a Kossuth aknai telep tipikus példája a hatósági manipulációkkal létrejött városi gyűjtőtelepnek. A telepfejlődés belső szabályozói megszűntek működni, és többé semmi sem vetett gátat a rákosán túlbujázó növekedésnek. A telepen élő típusok és az általuk hordozott életforma-modellek olyan mértékben differenciáltak, hogy közösségszervező erő nem alakulhatott ki.

A hagyományos életformának egyetlen változata sem volt olyan túlsúlyban, hogy szerves fejlődést indíthatott volna meg. Ebben a közegben minden ide kerülő típus gyökértelennek bizonyult és így a „slumok” lumpenizáló mechanizmusa lépett működésbe. Az oirszágúti házsor kispolgárosodó cigányaitól eltekintve a kitörési lehetőségek nagyon korlátozottak. Az uralkodó „életformatlanság” magához húzza a másképpen gondolkodó embereket is. A telepen az összetartozásnak egyetlen motívuma maradt meg, az etnikai közösség. Az oláh cigányok más fajtájút nem fogadtak be maguk közé.

-
1. 1971-ben a Szociológiai Intézet országos reprezentatív felmérést végzett a magyarországi cigányság körében. A kutatás összefoglaló eredményeit lásd KEMÉNY 1974.. 1976. Az itt közölt tanulmány a kutatás Baranya megyei kérdőíves és interjú anyagára, valamint a szerzőnek az adatgyűjtés során szerzett egyéb tapasztalataira és az akkor készített további feljegyzésekre támaszkodik. (A 90-es években megismételt felmérésről lásd KEMÉNY 1997.)
 2. A cigányok különböző anyanyelvű csoportjaira utaló megnevezések nem egységesek. Baranyában a román anyanyelvű cigányokat nevezik oláh cigánynak. A kifejezést az egész tanulmányban végig ebben az értelemben használom.
 3. HERRMANN 1895.
 4. MOLDOVA 1971.

IRODALOM - REFERENCES

HERRMANN ANTAL

1895 A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás eredményei. The Results of the Gypsy Census Executed on 31st January 1893 in Hungary. Magyar Statisztikai Közlemények (Új folyam) IX. kötet KEMÉNY ISTVÁN

1974 A magyarországi cigányság. The Rom of Hungary. Valóság, 1974. 1; 63-72. 1976 Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó; 1971-ben végzett kutatásról. Account on the Research of Social Conditions of the Gypsy Population in Hungary, carried out in 1971. Budapest

1997 A magyarországi roma (cigány) népességről. Két felmérés tükrében. About the Roma population of Hungary in view of two surveys. Magyar Tudomány (CIV., új folyam XLII.) 1997.6; pp.644-655.

MOLDOVA GYÖRGY

1971 Tisztelet Komlónak! All honour to Komló! Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

Tub-Making Gypsies in Baranya County¹

ORIGIN, ROUTES OF MIGRATION

Research is practically ignorant about the pre-turn-of-the-century history of Vlach Gypsies in Baranya county.² Neither legendary nor any other orally transmitted ideas about their earlier history prevail among them.

According to the 1893 census of the Hungarian Statistical Office, out of 3886 Gypsies living in the county only 989 (25.4%) were Vlach (Romanian-speaking).³ Since today more than half of the total of over 10,000 Gypsies in the county speak Romanian, it is highly likely that large companies of tub-making Gypsies moved here from elsewhere after 1893.

The Vlach Gypsy population of the county seems to have drawn on two major sources around the turn of the century and since then: from the southern areas formerly belonging to Hungary and today to Yugoslavia, and from Somogy county.

Resettlement was over around World War I. The shifting of the borders after the war must have played a role. It is also in support of their Yugoslav provenience that the greatest density can be found next to the Yugoslav frontier. Especially many Vlach Gypsies live in the villages by the Dráva west of the line between Siklós and the border (Alsószentmárton, Old, Gordisa, Bogdása, Felsőszentmárton, etc.). Some now extinct large Gypsy colonies were also situated in this zone (Lanka puszta, Zokoga puszta, Sió colony etc.). The Rom living here often mention their relatives in Yugoslavia. These kinship ties must also have contributed to another smaller influx after World War II.

The available data do not suffice to conclusively explain the resettlement of Vlach Gypsies coming from the south. Since a considerable part of the newcomers were settled in designated spots in large estates and forests and in return, they had to render free labour for a definite period of time a year (several months), it is conceivable that some of them were transferred by the "master" from his southern estates to the ones here for economic consideration. No cheaper labour could be certainly found, for Gypsies only got a narrow strip of land for their dwellings in return.

The influx from Somogy began far later than from Yugoslavia and gained momentum after World War II. The appeal of more advanced, industrialized areas with more jobs was the strongest here. It indicates the decisive role of industrial employment that many Gypsies living in the Kossuth pit colony in Komló founded after the war came from Somogy. Most of them only arrived in recent years. Another motive for moving was the administrative rearrangement, attaching the Szigetvár district and part of the Siklós district, formerly Somogy areas, to Baranya. The Rom thus transferred to Baranya without taking a step attracted their relatives from other Somogy areas. Of course, the indirect reason was again the sucking power of the more developed area.

THE TRADITIONAL SYLVAN COLONY AND WAY OF LIFE OF TUB-CARVERS

Since trough making and the related way of life used to apply to the overwhelming majority of Vlach Gypsies in Baranya, it is inevitable to retrace the deterioration of this trade and the disintegration of the concomitant way of life.

The tradition tub-making colonies were characterized by a close contact with nature and isolation from society. They were often set up well removed - at times several kilometres - from the nearest settlement, in or by the forest. Besides providing the wood they needed, this also ensured some minimal protection. At the same time these colonies also symbolize that they were social outcasts, for the owners of the area designated this place for them, finding this distance from the non-Gypsy society ideal. Recollections reveal that these colonies were not large. There were about ten huts, with one family in each. So many families were still suited for an organic community. Most of the inhabitants of a colony were also relatives. This colony size was justified by the "market" possibilities of nearby villages and the interests of the landlord. The best suited type of dwelling was the relatively quickly erected mud hut. The 2x3 m or somewhat larger area was signposted by poles on the four corners, with further poles along the longer sides and in the middle sometimes. The walls were wicker-woven and plastered up with mud. The wooden roofing was covered by thatch or reed. No substantially different abode was recorded anywhere in traditional tub-making colonies. The huts had no chimneys. Heating was done by mud ovens fuelled from the outside. In winter, they also cooked on it, in summer they cooked on a fire in the open. Today they use a cooker, but they adjust to the seasons in that in winter it is inside, in good weather it is outside.

The craft of tub-making

Two preconditions upon which this trade depends is easy access to wood of adequate quality and the existence of a buyers market. Around and after the turn of the century, both conditions were given. Baranya abounds in wood, and used to abound even more decades ago. The forests are not restricted to the Mecsek Mountains but could be found all over the county in patches.

However, acquisition was not easy but trough-making needs wood of special quality, size and kind. The further we go back in time, obviously the possibilities were offered by less rigorous control, larger variety of tree species and smaller competition among the tub-makers.

However, producing regularly for the market, having a continuous job and subsistence required more wood that could have without buying. The process of woodworking needed thorough expertise. Gypsies did not realize the real value of the input work. They mostly underrated their achievement, chiefly because of the depreciative value norms and judgments of the non-Gypsy society.

Woodworking was done with three tools.

„He had a large axe called Vlach axe (oláh fejsze) weighing two kilos and 80 decagrams, then there was a hoe (szalukapa) for the rough work and a carving knife (ciókés) for refining it. ”

When doing the piece in the rough, the crucial thing was to find the right thickness. The really competent could check it by sound, by knocking. When a tub got pierced, it was a great shame, a sign of impotence. The selection of the tree was also a major job. Not only the size and quality had to be considered, but it had to be without... because after completion it might fall out and leave a hole.

In addition to the technical mastery required by this craft, the diversity of objects made by a woodcarver also contributed to the rank of this occupation. Tub-makers produced a wide variety of wooden items, adjusting to the needs of local production and the market.

The division of labour also obtained in marketing the products. Apart from the market features, the manner of selling was also determined by the amount of goods that could be accumulated. Not even the oldest could recall so much heaping of products that could suffice for regular sales at markets and fairs. If there was any surplus, it was the mans job to arrange the sale. It meant a single larger sum of income, which, however, played no role in the subsistence of the family. Some of the money was spent on purchases, but, under the unwritten law of living from one day to the next, they spent most upon a good meal and a merry-making with drinks. Living in the woods, the conditions of housing, precluded even the idea of economizing, planning, accumulating.

Everyday food had to be seen to by the woman by hawking the villages with smaller tubs, spoons. She exchanged them for food. In this context was the non-Gypsy society's depreciating attitude the most destructive. They deemed hawking with bowls and tubs as begging, and this, in turn, so deeply affected the Gypsies that forgetting about the real value of troughs, they themselves regarded the food as present. In this way, what they got in return was not equivalent with their products. There is a haunting monotony in the foodstuffs received in most diverse areas. The choice is very narrow, which is highly significant because that was the only source of nourishment. This problem got into a sharp light when exchange did mix with begging.

Avoiding starvation was the main point. With the shrinking of possibilities, exchange became the only form of marketing, which also pushed other forms of making a living. Complementing the village rounds with the tubs, trips with "the satchel" increased, and all sorts of forestry work spread among them.

In the "hayday" of tub-making, passing on the occupation was self-evident. Children grew up into this trade. The work was being done in front of their eyes. They could cover the road from the first inchoate steps to full mastery. This does not mean that learning was

exclusively spontaneous, by watching. There were its exactly defined frames. The father took pains to teach and help his son, and organized his learning as customary. One of the most important points was the realization of the value of the wood to be worked. A tub-maker could not afford to spoil a pig-scalding tub, to produce waste, because the wasting of the input work and the wood was a heavy loss. So learning began with working a smaller and less valuable piece of wood, and the child then switched over to completing larger and larger tubs gradual Iv.

On the other side, piercing a vessel, spoiling a pieces was a capital wrong and the father made the child feel its weight and significance. Talking of the years of learning, almost every tub-maker recalls instances of bad conscience, or fear because of punching a tub.

1 .earning the entire trade took a long time, the father gradually acquainted the child with the tricks of the trade. He also saw to passing on the chores preceding and following the working of the wood, from selecting the right tree to selling the vessels. He took the child to the market to gain experiences about selling (he goods).

Cooperation in the coui-se of teaching the trade created a veiy intimate and close connection between father and son. As grown-ups, they look back with warmth and compassion upon the struggles of their parents. The interviews and conversations reveal that it was this close contact that made them realize precisely how hard and vicissitiidinal the earning of the daily bread was. Even children who have left their fathers' occupation feel no remorse for potential chances missed. *"We could have lived better, we should have done it in another wo)-"* - such remarks are almost completely missing. When a child wants to arrange his life in a different way, it does not imply that he will condemn the father. The criticism of the father's way of living appears with the first generation that has not learnt tub-making but still understood it. Even here, there are no peremptory accents, no hostile emotions.

Everyday life in a traditional colony

In the traditional way of living of a tub-maker, family cohesion must have been veiy strong. There are hardly any examples of polygamy, replacement of companions, new liaison, unlike in other ethnic groups (e.g. horse copers). A companionship was usually terminated by death. The relationship with the new partner usually proved as strong as with the deceased. It is worth mentioning already at this point that in contemporary Vlach Gypsy communities deviating from the traditional way of life you can often find the opposite.

Less is known of the cohesion in the entire colony, but it must have also been strong. It was potentially possible by the low number of families and necessary by the interdependence, the physical and social distance from the non-Gypsy society.

In this forced, inward-turning isolation, in this sylvan exile, exposure to nature's forces had been conserved at levels centuries behind the times. No doctor, or even midwife could be had. the "will of nature" was asserted without interference. For lack of birth control, many children were bom but at most half of the ten or more children survived, most dying right afler delivery or not much later.

But in nearly veiy community' there was a person, mainly an old woman, who functioned as doctor and midwife. She conducted the process of delivery and tried various superstitious healing with the ill.

THE PROCESS AND CAUSES OF THE DECLINE OF TUB-MAKING AS AN OCCUPATION

The trade deteriorated regionally very differently, at different times and paces. The process of demise led from regular production to the market through occasional tubs to the entire abandonment of the job.

To some extent, this way of living disorganized itself. Capital would have been needed for accumulating products. This way of living, however, precluded even a minimal accumulation of capital. The contradiiion between the relative complexity of the occupation and the utter

banishment of the Rom from society could not be resolved. There was a trade concentrated in the hands of a single person from acquiring the wood to selling the product, which also required great technical skills and had vital traditions, but at the same time, was relegated in full outside their circle. So the lack of wood or the increasing difficulty in acquiring it was only secondary. The narrowing of the market also merely accelerated the process. The narrowing was relative, too. In the interwar period, the tub-making families with ten or more children increased the competition among themselves, cutting up the market into ever smaller segments. So, the first step to disintegration was that not every child, but only the elder ones or the more skillful learnt the trade. The hawking complementing production for market sale also reduced the attraction of the job and the chances of making a living by it. When begging also came in without anything offered in return, this way of life as a model lost all perspective. Reaching that point, the children no longer wished to learn the trade. Those who experienced this phase of deterioration as children all speak of a begging way of life without distinction.

All sorts afforest work

The dwindling earnings from tub-making had to be eked out. Beginning implied the decomposition of way of life with integrity, the sinking of an ethnic group to a lower rank. Besides, it brought little, irregular and uncertain income. Not everywhere, and not everyone of the people reached this nadir of decline. When the occupation enjoyed its efflorescence, it was also often complemented by felling trees, chopping wood, all sorts of forest job.

In manorial forests, these chores were the pay for the "site" of housing. It was dependence and subordination which at the same time allowed them to practice their trade. But tub-makers also engaged in timbering for extra income and for acquiring better wood. When later tub-making was pushed in the background, logging and forest work became the main sources of subsistence. In sylvan settlements, this choice was self-evident. It also required a smaller loss of identity because it implied some tricks of the original trade. At the same time, it is this moment that most markedly suggests the decline. A single phase of the earlier work process rose to ascendancy, torn from the entire context. There was an essential difference between children of 10-12 learning the basics of the trade and planting saplings in the woods. Family cohesion decreased, the strong ties between father and son could not evolve. The extension of contacts with the non-Gypsy society could not counterbalance the occupational change and shrinking. Though Gypsies often worked with non-Gypsies in forest jobs, it meant no real reconciliation. The least attractive aspects of their sylvan way of living - housing conditions, isolation - remained untouched, whereas the community as a shelter, its cohesive force was badly marred. Tub-making ensured a degree of sovereignty, while forestry work ensured none. The colonies were at the mercy of the manorial forrester, who put them to regular free work for the stay. Now, the humiliating compulsion of socage was no longer offset by the chance of tub-making. This pre-World War II situation also applies to the years after 1945.

Their desperate effort to preserve their contact with wood also resulted in utterly peripheral, aborted variants under different conditions. When fewer and fewer tubs could be taken along to the village rounds and they did not want to accept the food without anything given in exchange, they undertook chopping wood around the house. Especially older Gypsies, who earned most of their living by tub-making adopted this chore.

Shift towards agriculture

The peasant way of life and work is far removed from the tub-carvers' traditional living, so whenever they joined it, it was under some compulsion. The social distance already alienated the peasant world from the tub-carving Gypsies. That is suggested by the word "*peasant*" they use without distinction, and not without some sharp edge. Under such circumstances, no elements of either the peasant, or even the agrarian proletarian mentality could evolve.

The only "appeal" of agriculture for the Rom who were no match to the others in this field was contained in the hard toil of various seasonal labour and the more intense expression of disdain by the non-Gypsy society. It is understandable then that only very great pressure could shove tub-makers towards the tillage of the land.

One such pressure was the connection between Gypsies and the administration, the law-enforcement. Since Gypsies never settled in their own territory as they never had any, they were prey to the harassment of the gendarmerie. It was among the time-tested methods of power to crush and annihilate even the vestiges of the self-assurance of the worst humiliated and exploited strata with sudden and seemingly senseless actions of violence. Gypsies were not protected by the elementary rights, either. Their huts could be set on fire, they could be chased away without reason so that no one had to answer in court for such deeds.

In this situation, it entailed some protection to get employed in a landlord's estate or a large farm. It was in the interest, and possibility of the owners of the land to protect the easily obtained labour that was ridiculously cheap for its helplessness.

Since ever more Gypsies were forced to this choice, the employer could pick and only choose the more energetic and younger workers.

It enhanced the persecutive attitude of the law-enforcing units that in the '20s another humiliating order was issued: all Gypsies should move back to their respective places of birth. Originally, the way of life of the tub-making Gypsies in Baranya counts' was bound to a location. They were never characterized by the sort of wandering typical of the "kolompár" Gypsies, for example. But various circumstances, first of all the search for suitable raw material, forced them after lengthier periods of time to move on. This decree interrupted this natural, normally collective mobility and contributed to the disintegration of several organic communities. The literal implementation of the order would have torn spouses, close kins apart, too, and there is information that the authorities were going to act upon the order word for word. The way out was again the protection of the manorial estate of a large peasant family.

Those who did move back to the place they had left because they could not pursue their occupation any longer found himself in a tight corner and was reduced to chopping wood or work as day-wagers in agriculture.

Under such circumstances. Gypsies could not even get an inkling of the "spirit" of the farming way of life, since the experience of production was deprived of them as wage-workers. That is why so few of the day-labourers took the course of becoming peasants while most remained at the level of rural proletarians later, too.

Another road open to a shift towards the peasantry was shepherding for the village. It is a solitary way of escaping the harassments and earning a living, deprived of one's natural community.

However, it was far more limited to get a job like that because its labour absorbing capacity smaller. It was, on the other side, quite protective because gendarme violence was mainly directed at Gypsies living in colonies and communities. Communal shepherding was relegated to the Gypsies because they were cheap labour. Although shepherding also entailed a shepherd's lodging, payment was in kind, and only served to meet minimum requirements.

In return, a Gypsy shepherd had to put up with utter exclusion, the contempt of the villagers, all alone. The Gypsy who took on the job of village shepherd was a sort of village fool, treated with benevolent contempt.

Nevertheless, this occupation with its freer scope suited the Vlach Gypsy way of living better than seasonal agricultural work or day labour.

This path also offered some possibilities for integration in the peasantry. There was a chance to introduce self-subsistence by animal husbandry. The Gypsification of village shepherding has been going on to our days. After 1945 many went over to this job from different sylvan employment, mostly because of the presumed greater chance of assimilating.

Other Gypsy occupations among the Vlach Gypsies

All the ways of the disintegration of traditional tub-making existence entailed, to varying extents, the disruption or demise of the original organically coherent communities. Even when new settlements arose - in the spots designated for them in manorial estates, for example - the degree of cohesion and the possibility of forming a real community were far smaller. There remained a single realistic chance for maintaining the original community or keeping a smaller group separating from it together: it was the replacement of the tub-making occupation with another trade preserved in the social division of labour for Gypsies. In Baranya, there are examples of two such occupations: basket weaving and music making.

Let us start with basket weaving, as it seems to be a more logical and organic change over from tub-making. As has been mentioned, in Alsószentmárton tub-making ceased shortly after the turn of the century. Since its memory can only be recollected by the oldest, we do not know the reason for this faster process of decline than usual. A role may have been played by the village community as against the typical tub-making colonies, the stricter control, the implied difficulties of obtaining wood, and, as a refrain, the brutality of the gendarmerie is repeatedly mentioned. The change of occupation took place within a very short time, from one generation to the next, as it were.

Basket weaving was certainly a secondary' occupation. In self-supporting peasant households, baskets were probably woven by the peasant themselves. With the necessary mediation, the Gypsies must have learnt it from the peasants.

Basket weaving is a more primitive job than tub-making and requires far less technical competence. Consequently, the ritual-like transmission of the know-how by the father to the son was not necessary, the consciousness of passing down a tradition was missing. It sufficed to see it and copy it.

Yet certain moments of acquiring the trade resemble the process of learning tub-making. For example, at first very small baskets were woven, gradually increasing the size. The "masterpiece" - the counterpart of the scalding tub - was the clothes basket woven of white wicker. All things considered, in Alsószentmárton basket weaving was a secondary Gypsy occupation aptly suiting the local conditions, for it was relatively easy to obtain willow wicker. It conserved the declining period of tub-making, but it did conserve at least a phase. Thus it prevented the disruption of a Gypsy community propelled by traditions and enabled the settlement to reach our days via organic development, which is a rare exception.

Music making played a role at many places, so its effect is more intricate. It is rather startling to switch over from tub-carving to music making, for the way of life of musicians was the polar opposite of that of tub-makers in several regards. In most places it could not become the occupation of whole communities, except for a few individuals. In such cases adopting the musicians' occupation meant the separation from the community, and often the dismemberment of the family.

It can be presumed that south of the Dráva the process of shifting towards music began earlier, which is in accord with the mass migration of Gypsies to the north (to Hungary). The Gypsy settlement of Zokoga was immediately next to the border, so the contacts with the south - especially up to the redefinition of the frontier in 1921 - must have been strong. At any rate, musicianship was typical of the Zokoga colony already at the turn of the century. The musicians born around 1910 were born to musician fathers. The Zokoga colony was surrounded by Southern Slav settlements. The "parent village" of the community. Révfalu, was mostly populated by South Slavs. Gypsy musicians chiefly satisfied the demand of the South Slav population, so their repertory featured South Slav folk music saliently. (Gypsies born in this place are nearly all trilingual, speaking Hungarian, Romanian and Serbo-Croat.) Thus they had to adapt to a less "café-like", or pseudo-folkish setting. Consequently, the soul-crippling effect of music-making was not so powerful among them as elsewhere. Music was not a job for an entire collective, so there arose some stratification, with musicians being on top and the rest living more poorly. Non-musicians treaded the described road towards agricultural day-wage labour. With musicians, by contrast, day wage was only an extra income, so losing their footing was a less imminent threat.

These musicians lived a double, if not triple, existence. The musical service they rendered was complemented by a free, almost nomadic (gathering, fishing) way of life and, on a

limited scale, with fanning for their own subsistence. The musicians native to Zokoga recall nostalgically the fishing bouts on the Dráva and the atmosphere of that life without bonds. Via music making, they moved about in the peasant world more or less freely, and their income enabled them to fatten pigs at a relatively early date. The complementary elements of the different ways of life ensured for quite some time the organic cohesion of this musician community. When in 1966, after several damaging floods, the colony was officially demolished, the inhabitants got scattered in the empty peasant houses in neighbouring villages. It took only a year or two, however, for the musicians to gang up again at Bogdása. They inhabited the peasant cottages with porches and adapted to the new circumstances with such ease as if they had been living there for decades.

STRENGTHENING OF THE PROCESS OF DISINTEGRATION AFTER 1945, CROSSROADS

1945 marks no partition for the Gypsies. The tendencies that had begun earlier continued uninterrupted. The interviews and conversations usually ignore the war and the post-war period, with only exceptionally gaining emphasis, for only rarely did it bring about substantial changes in individual lives. The distribution of the land affected the Gypsies only peripherally, only a handful received some valueless plots, and they could not cultivate them for lack of tools and expertise. Assimilation to the peasantry began only in exceptional cases, mostly in families who were the only Gypsies in a village, torn from their Gypsy community.

The woods were nationalized, but this move hardly altered the Gypsies' plight. It turned it even for the worse, in that strict control further decreased the possibility of acquiring wood, hence tub-making became impossible.

The disintegration of the sylvan way of life further accelerated, and led here in two directions: full or peripheral contact with the peasant world of village, and flux into industrial areas with potential jobs. Both precipitated the collapse of the original community. The drive to assimilate in the village facilitated scattering, while the flow into the industry brought along the hypertrophy of inorganic suburban colonies.

The step bringing closer to the peasantry was going into shepherding. Two alternatives were implied by shepherding: either the Gypsy fitted himself into the peasant community by keeping livestock and cultivating some allotted land, or he was cast to the outskirts of the village in isolation.

Flux into the industry took a swing in 1948. Motivation was provided by the communities becoming functionless and helpless in the forests, while possibility was provided by the sudden boom of industry. In Baranya mining on the upswing had the greatest sucking force. It was a life-and-death issue for the country at that moment to produce as much coal as possible (the coal battle), whereas the mines of Komló had lost a considerable labour force in and after the war. When a miner retired, there was vacancy for a long time. In this situation, there could be no selection, and this opened the possibility for Gypsies to get employed. Incredible development was launched, the labour rose fourfold, yet in 1952, for example, over 400 cutters were missing in the Kossuth mine. Working conditions were so bad (ventilation and safety facilities, technical level, etc.) that the originally hard mining work was made inhumanly hard. Coal was needed so urgently that only the quantity concentrated on. There was ruthless exploitation of the mines, without improving the work places and working conditions.

Expanding production, reopening of long shut down mines immensely increased the capacity of absorbing labour.⁴ The great demand for labour in the mines and the complete collapse of the original way of life of tub-making Gypsies and the depletion of their income sources more or less coincided. Having realized that, recruiters went round to get them to work in the mines. Of course, the most inferior chores in the mines, mainly trolley pushing, was their share. Vlach Gypsies who found work in the mines got into an utterly alien medium rootless, already burdened with the distorting effects of their disrupting way of life.

Though they earned more, their financial standing did not improve amidst the disarrayed circumstances, and the first generation in the mind could only bear the hard work under

adverse circumstances only for a short time.

Gypsies did not have a share of most of the allowances that made this job more attractive. For them, the greatest appeal was Komló, but large numbers went to other mines in the country (Pécs, Szászvár, Hidas).

Besides mining, some branches of the building industry offered the Gypsies employment (road construction, navvying). There was recruitment here, too, the wages were lower, the working conditions were bad. The man who undertook this job was torn (rom the family because the places of work kept changing, so he could go home rarely. That was a contributory factor to their constant change of job, trying to get better possibilities. At any rate, at the very beginning they were relegated into the lowest reaches of industrial labour division, with minimal chances of striking roots and maximal chances of mobificatioii.

Neither the assimilation to the peasantiy, nor the flux into industry offered masses of Gypsies a pattern for stable integration. Though there were a few attempts to break out in both directions, they remained exceptions. Shuttling between the two kinds of possibility, industry and agriculture, was typical of this period.

On the whole, the more ties one was bound to the traditional way of life with, the more probable for him to choose the village life.

Pilling the Gypsies against the village, Coops and the Vlach Gypsies

In some villages in Baranya, the organization of cooperatives flashed up the illusion of social rise. At the beginning, the most important task was to report that coops had been founded. It was first of all the Gypsies in a village who had nothing to lose so they could risk joining. Thus the party functionary coop president used them sometimes as battering rams. These presidents acting upon party directives had little competence in fanning, organization and supply of specialists were inferior. For a short time, Gypsies entertained the illusion that they obtained democratic rights. They could have a say in the running of the coop, not only as labour but also as members of a collective trying to solve economic problems together.

In Ócsárd, party propaganda was so effective that many Gypsies joined the Party and agitated the peasants to follow suite. They were given phrases to arouse the responsibility for the collective in those who were formally coop members but only worked in their own vineyards or household plots. It is not hard to imagine what hatred it kindled in the peasants for the Gypsies. When the conditions of running the coops improved and the peasants joined up or became more active, the Gypsies were squeezed out in no time.

Gypsies did not have a share of the advantages of an improving coop at all. In Ócsárd, the Gypsy colony broke up and most Gypsies scattered in nearby villages. In the late '50s there were 54 houses in the colony, 36 of which formed a Gypsy coop. Today, fewer than 20 families live in the village. Unlike in the above examples, there were many villages in Baranya which declared at the moment of foundation that Gypsies were not admitted.

VARIATIONS OF DISINTEGRATION AND TRANSFORMATION OF COLONIES

The change in the occupational structure of Vlach Gypsies facilitated the disorganization of old colonies and their utter reshuffling.

Moving to the village of the colony

There was a wide variety of demographic conditions in the Baranya villages over the sixties. Migration and natural growth equally produced rapidly growing, stagnating and dying villages. For Vlach Gypsies, the possibilities were offered first of all by stagnating or slowly dwindling villages. Though not too frequently, there was a chance to buy considerably cheaper peasant houses here, and on the other hand, stagnation made it imperative for the village community to launch development, to mark out new sites and build new houses. This went together with the drive to abolish the colonies. For the colonies concentrated the Gypsy-related social problems. The abolition of a colony provided spectacular proof of social

activity highlighting their situation. The administrative parent village of the colony very rarely consented to the incorporation of the entire colony for they were afraid of the prospective unhealthy rate of Gypsies and non-Gypsies. Independently of the financial possibilities and intentions of the Gypsies, the administrative tools afforded a conscious control over influx, a regulation of the process. A differentiated selection began which decided who would remain and who would move where. Village admission and selection had roots reaching back to earlier precedents. The originally tub-making Gypsies approached the village in many phases, literally and figuratively alike. The first step was the shift in the interwar years from sylvan work to agriculture.

The large distance of sylvan settlements from villages became dysfunctional, so Gypsies tried to settle closer. This attempt already disrupted the original community, often the inhabitants of several small colonies joined in the new place, so the relative balance of the way and standard of living ceased.

Parallel with the differentiation of occupations, the differentiation in the manner and standard of living also began. Let me refer to two poles here: sinking to the level of agrarian proletariat and rising into the peasantry.

The families which adopted not only the different work but also elements of the way of peasant living expressed a wish to assimilate and move to the village earlier. It was a far greater achievement to move to the parent village than to an unknown one, as the former was an indication of social rise. Differentiation back in the colony already showed who had a chance to move in.

In the '60s, 20 families moved from the colony called Jungle in derision to the village of Bogádmindszent. About half of them bought vacant peasant quarters (the population dropped from 730 to 550 between 1960 and 70) or obtained housing with a loan of no interest after paying 10 % under a council initiative. Those who bought old houses were necessarily scattered, the sites for newly built ones were designated somewhat separated. The village was split into two parts: the old core and the new place around the coop centre.

The plots for new Gypsy houses were marked out in between the two, so an inner colony was formed. True, the two ends of the village have made some rapprochement, the inner colony symbolized the contradictions in the attempts at assimilation. They have left the old colony behind but they have not arrived in the village yet. Separation must be a tendency, for it is prevalent in the county to produce similar new colonies under some housing project.

Building a house is usually collective work, many sharing (the same fate. Moving in is more solitary, and a humbler variant is buying an old house. You must buy a house when there is one somewhere.

A desperate effort at integration often ends up in isolation. The newcomer tries to assume a "protective colour" to remain unnoticed, to avoid any slanderous remark in the non-Gypsy environment. Since it is impossible, the frustration of self-denial and humiliation produces double tensions. Getting into a village entails personality conflicts and traumas. The Gypsies are afraid, distrustful, boasting and denying at the same time. They keep going back to the colony, mock the shacks, the misery, but at the same time, they are in search of security. They don't feel safe in their new position. The in-coming generation is possibly unable to elaborate the conflicts. There was a conspicuous difference between the human airtlessness, sociability in the colony and the hypocrisy of most in the village.

Moves to the village on a larger scale produced peculiar selection on the edge of the village, in those secondary, inorganic settlements. Those remained there who could not break out of the proletarian, dire existence, to rise into the peasantry. Their agrarian work was solely the wage labour rendered in the coop or state farm. There was minimal animal breeding or gardening around the house. In the coops, their job was manure transportation or similar work. Fattening pigs was not a source to raise funds and buy a house but an alternative: either house, or pig.

Even though some of them may get a house of their own under some cheap housing program, moving and the loans exploit them so much that they even become more

miserable. Similar is the plight of those who live in the village but the family head does unskilled work on constructions (culager).

Many of those remained in the colony who were endowed by some authority as coop member's or assistant policemen, and could exercise this authority better in the colony. The other colony inhabitants despise them but are also afraid of them.

There are several variants of those who stuck to the colonies insisting on informality, smaller social control. Practically all out of regular employment, deprived of house buying or building loans belong here. There are also families who more or less consciously reject the possibility of adapting to the closed world of the village.

Finally, the colony still contains the most miserable strata, the mentally and physically disabled, and the old living at best on social benefits. The latter were either forgotten there (by the morally frail new-village members) or have no relatives.

Of course, these filtered colonies have no cohesion. Their disintegrating world devour even those who would have healthier desires, plans. The longer was has to stay in a colony like that, the less chance he has to break out.

In Baranya these colonies belong to medium-size villages. Rapid depopulation of such villages is not typical, which is one reason why the village cannot incorporate the colony. So the other, more inferior way of leaving a colony is scattering in nearby villages.

Scattering in several villages, atmosphere of dying villages

Scattering began long ago. There are data to show that single isolated Gypsy families did live in villages at the turn of the century. After the war, the first factor triggering off disbanding was the wave of shepherding. This move out was mainly not finite, the possibility of returning was preserved. The extent and pace of scattering was enhanced by the relatively spontaneous, thus lengthy colony disruption.

»As a first step, the parent village of the colony was filled up in the course of some selection, as shown above. This launched the colony on a course of disintegration. Those who wanted to leave but could not afford the costs of moving to the parent village, and did not satisfy the unwritten or written expectations of newcomers, had to rest content with buying an old peasant house in a small settlement.

There is a wide variety here: the prices of vacant peasant houses emptied by death or centuries-old birth control in the Ormánság, or again by migration, were most diverse, changing by village and house. The causes lie in the presumed pace of depopulation, the chances of development or regression, and differences in the economic climate. These factors, like a fruit sorting machines, selected the outgoing members of disbanding colonies. The final abolition of a colony always ended in the scattering of the remaining handful.

The colonies could be abolished, but the problems could not. Differences in house prices clearly express the quality of the given social setting, and determine the frames of the way of living. Houses may be cheap because the lack of perspective sends everyone that is able to flee. That is, there is no real demand for these houses. The remaining local population is also the outcome of similar counter-selection. They are frail, resigned, old, handicapped, etc. There may be other factors as well, but the general outlook is determined by these. Thus, a social psychological micro climate evolves here similar to the filtered colonies which inspired resignation, depression. This is clearly a blind alley, in regard to social outbreak. These tiny dying villages usually belong to a district council. Often several km away from the centre, with bad transportation and supplied, geographically isolated, they only receive scraps of communal development funds, if any.

The coop centre and other institutions are planted in the village centre. The inhabitants of the member villages are in peripheral situation, far from the hearth. True, living is financially less exerting here. True, household fanning has better chances. But there is hardly anything to encourage it, there are no models of growth. There were a few dying villages where some specially favourable circumstances created economically favourable

situations and rapid enrichment began. This, however, went together with so much spiritual narrow-mindedness which ran counter to the perspective of growth.

The council-controlled radical colony abolishing measures also relied on scattering. After the flood of the Dráva in 1966 the Siklós District Council decided to demolish the collapsed Zokoga colony. It was abolished overnight, with a resolution. The Gypsies were utterly desperate, and still hate their comrade who uttered the first yes. Since no lengthy and spontaneous disintegration preceded the abolition, and it was an old colony, the cohesive forces were still alive. For this reason, most of the scattered Gypsies oozed back to Bogdása which admitted the most families anyway, so the community was capable of reviving in a village more or less. The choice was also good because it offered the most assimilating possibilities and had the most stable structure. Bogdása confirms that scattering is not the only alternative.

Thus, mobility creates condensation and thinning out alike. Most often the families brought together in this external manner have no cohesive force, since they were not recruited from the same area. There is high fluctuation, so the nodes shift from village to village. This wavering reveals rootlessness, the meagre chance of finding a foothold.

On the periphery of this process of scattering are families who conspicuously wish to break away from Gypsy communities. Their only chance, as they see it, is becoming the only Gypsy family in the village, that is, utter isolation. They are obsessed by the idea that being separated from the other, they will not be condemned as Gypsies.

Such isolation has no positive result, unless it is based on a peasant way of life completely torn from the traditional and evolving for several generations.

Resettlement, uniting groups in villages

The Gilvánfa colony was moved by the authorities to a site not far from the village because in their old place the subsoil waters caused a constant threat. Sixteen houses join this part of the colony in an L shape. The inhabitants were moved here from another sylvan settlement. The tendency is practically the same as in the functionless sylvan colonies moving closer to the village. The authorities made this move radical. But the natural equilibrium of both colonies was erased by the unification. Via transfers and mergers, the relative isolation of the original communities ceased, newcomers began to arrive from elsewhere.

There is high fluctuation in the county. Gypsy families torn from their community sometimes take to the road, because they cannot strike root. In broad outlines, the most mobile stratum has the least dignity, perspective, contact with the non-Gypsy society. It is general experience that artificial official intervention reduces the resistance to dissolution. The influx of foreigners makes a settlement more and more heterogeneous. The scale expands in a negative direction. Such colonies can bloat rapidly, mainly with mobile, lumpen elements. This precipitates the prevalence of a mob-like, peripheral way of life.

Thus, inorganic growth and selective decrease after leaves disrupt the cohesion of a colony alike. These inorganic inflations already point towards macrocolonies on city fringes.

Cancerous urban colonies

Few of the once tub-making Gypsies could identify with the world of the village. It is rare that the decomposing traditional way of life should be replaced by another way of living based on a similarly evolving set of conventions. For one thing, the traditional peasant way of life also began to disintegrate, and on the other side, isolation, the resistance of non-Gypsies against their assimilation prevented it. Conflicts are sharper in a medium where the non-Gypsy population lost their basis of existence in a short time, hence they have no tradition-preserving model.

In Komló, in the lopsided economic situation after the war a forced industrialization was launched which multiplied the demand for labour within a short time. The most mobile, least tied strata could be recruited to satisfy this demand. The population grew manifold without the required urbanization to provide the frames. The boosting of the Komló mines and

related plants went on in a rural setting, in a settlement that was qualified as a large village in 1947.

Gypsies around Koml6 lived by forest chores. The detritus of the old way of life was preserved by small sylvan colonies in the valleys, with traditionally built shacks. At the historic moment, the possibility arose for Gypsies and non-Gypsies to share a common career in the mines. All those who freshly got to the mine and to Koml6 were alien to the place, put up in barracks, stables of nearby villages for the restart of their lives. They could start for the change with equal chances. Rigid opposition towards Gypsies ought to have ceased, for the extent of influx caused such dissolution, gathered so many diverse social strata that the traditional norms could no longer be acted upon. Yet, concerning the Gypsies, it must be realized that the difference between the two ways of life was so large that, despite the change of occupation, they were unable to take even first step of assimilation. Gypsies coming to the mines from other villages were not headed from crowded workers hostels to would-be city dwellers but joined the sylvan Gypsy communities.

A process to find their place began, all on the periphery. Gradual demotion began, further reinforced by the belated urbanization of Koml6.

The first larger housing estates were built on the hillsides because the relatively stable centre had to be left intact. The forest colonies of Gypsies were formerly in the forests and vales of these hills. Construction put an end to their presence. With the expansion of the town, they were pushed further and further out. Eventually, they found a footing two km from the edge of the city centre, in a woodland next to the Kossuth pit. Earlier there must have been a small colony here on equal footing with the rest, which now began a rapid rise. The greatest appeal came from cheap land, as it was an area above the mine. It was some security that they could now build their houses on their own property, freed from constant persecution. Of course, they could not foresee the drawbacks caused by mining.

So the town's Gypsy colony was taking shape, with the help of which Gypsies could be controlled and regulated. Authorities all transferred the inhabitants of officially abolished Gypsy quarters here.

Most peculiarly, while the mines needed the Gypsy labour and regularly recruited from other settlements, they hardly received any social benefit due to all other miners. (Most were left out of the extensive housing programs, etc.) Some Gypsy miners managed to strike root in the mine so much so that they even earned above average and received allowances, too. Even they built their houses, at a higher level, though, on the Kossuth pit colony.

Some sporadic possibilities to move to the town can also be exemplified, but very few availed themselves of them, because the growing colony could offer better chances to préseiv6 some elements of the traditional way of living and enabled the potential rise in social standing, which in town would have been impossible. Next to the solid brick houses built in the '50s by miners who enjoyed higher salaries and the mine's support, new houses were built on the similar scale, with some support from the mine. Either the old house was mined by the underground mining, or compensation was received after a victim of a mining accident, etc. These houses are along the highway. Yet the traditional manner or construction or its slightly modernized version remains typical. The colony kept expanding but by 1954 only reached a fragment of its size today.

Gypsies from around Koml6 were later complemented by other families moving here in hope of industrial employment from farther away. Many came, mainly recently, from Somogy and remote areas of Baranya. For them, the only chance the the Kossuth pit settlement. They could solve their housing problem here, with hut erected quickly of mud.

The houses along the highway were the first signs of massive differentiation within the colony, producing a hierarchy in accord with social stratification. Today, the colony divides into three major units. This division is revealed externally by the quality of the building, with more fundamental differences underneath.

The first layer consists of the inhabitants of the houses lining the highway. The start was the miner's salary. Further rise was implied, paradoxically enough, by the houses and their

location. Between the houses, the distance is larger here than elsewhere in the colony. They usually have cultivated gardens. They also normally keep livestock or poultry for their own use. These factors inevitably generated a conflict between these people and the rest of the colony. There is hardly any property that has to be protected. These people have. In view of the financial differentiation, damage to these properties could be effected. Owing to their peripheric situation, these inhabitants hardly participate in the life of the colony. They believe that their houses and way of life skirt the colony like a beautiful fence enclosing a weedy neglected courtyard. Such arrogance developed here. All this led to a plilistine, narrow-minded, selfish way of living. They scorn and disdain the colony-members. They stick to what they have feverishly, to the status symbols of their rise. This lies behind the example that runs counter to any Gypsy ethic that a father has his son living in the backyard hut to pay rent. An elderly couple live in what is perhaps the finest building in the colony, a two-storey, three-room house. One room is the salon as it were, with modular furniture, scores of laces, various kitch objects. No one uses it. I was proudly shown the room, while they live in the kitchen. The families of their children live far worse off. with many small children, in one-room inconvenient huts built at the back of the garden. There are finely tended fruit trees in the garden, with a massive wire fencing all around. The only fence in the colony. This "elite" was helped to enrichment by the mine, but since the social prestige of mining has been decreasing, they have tried to get rid of the mine. The elderly usually retire for old-age or ill health pension, the younger ones seek jobs with a higher standing, envisaging full assimilation. The first step is thought to be the move to the city.

The other group is the backbone of the colony, with a single large family in the middle. Their housing is somewhat better than the old shacks. There are some housing on a higher level (from compensation, etc.) but the way of living adjusts to the rest. Most families work in or at the mine. Family incomes are consequently relatively high. Sometimes the woman also works, most often as streetsweeper. This part of the colony is rather crowded. The kitchen garden of a few square metres found here and there and hedged off only has symbolic significance. No livestock can be kept here. More houses have one room only than room and kitchen. The furnishing is traditionally simple, reduced to the essentials. Wardrobes are missing at many places. The top level here is marked by leanness and order, without any special piece. The television found in a few homes has a strangely incompatible character here.

With these families, family planning does not go beyond visits to the Abortion Committee. And it only arises after the birth of the first one or two children. Sexual relations are quickly legalized by moving together. Juvenile marriages (companionships) are frequent, which are soon to break up. The cohesive force of the family is little. Little interest or control is exercised by the colony over a relationship, over one partner moving to another house. They do not interfere even when the parties involved try to solve the conflict by fighting.

The loose structure of the family makes even the idea of economizing, planning, major investment almost impossible. Added to this is the physically exhausting job of mining and the perspectiveless atmosphere of the colony. Inorganic overgrowth and the heterogeneity of original ways of life also decrease the cohesive force of kinship. In this situation, the predominant way of living is one that observes few conventions and tolerates few constraints. The legendary drinking sprees on payday in Komló is typical of Gypsies as well.

In the days following payday they squander money on food and drinks. As the days pass, their diet comes poorer and poorer, and money usually runs out before the end of the month. In the last days, they hardly have a spot to eat. Thus the curve of spending shows steep rises and ebbs typical of the lack of economy. Economizing would at most ensure a constantly mediocre level of consumption, which is no stimulation. The extremes of spending, by contrast, contribute to the invalidation of various organizing forces. Children grow up in a liberal world without conventions and norms. Families ties are not strong enough. Assimilation through moving to the city has no real chances with this layer.

The third stratum lives in mud shacks farthest removed from the highway. This does not mean that others pursuing a similar manner of living do not live scattered in other parts of the colony. Here belong the lonely old people (couples, too) without families, who cannot leave behind their old way of life. They were the first to arrive directly from the woods, but were already old at that time to get employed by the factories. Their minimal income just

keeping them above starvation consists of begging, social benefit, occasional work. Some still produce minor wooden objects (spoons, axe handles), but it has not significance for its irregularity. Most haven't a penny income, living from day to day on alms of neighbours, distant relatives. It is a sign of the disintegration of the family that some elderly people suffer this lot although they have children living amidst acceptable circumstances in the colony.

There are hardly any homes in the colony where several generations live together. Young people rarely if ever admit their aging disabled parents. That may explain the relatively low density per flat (4.1 persons). On the other end, young people moving together quickly erect a hut to be separate. Thus the housing situation further deteriorates. The bad plight of some old people is further compounded by the fact that some grandchildren have to be looked after. It is not rare in the Kossuth pit colony that grandparents, or a single grandparent brings up the children of divorced parents as both found new companions and it was burdensome to take the children along. It is also typical of the Kossuth pit colony: children from former marriages of the parents are not present. The maintenance of grandchildren throws even the self-sufficient, earning grandparents into the most distressed stratum, while hurls those who are unable to earn into most abject poverty. That is where the preserved elements of the old way of living come in. The old people accept the arrival of the grandchildren without protest, and often give more to the children emotionally than parents in the typical model of middle-class existence. Some of these utterly deprived and hopeless elderly people caring for their grandchildren displayed the most intimate and loving gestures, the humanely most meaningful attitudes towards children in the whole of the colony.

The other group of the miserable consist of the disrupted families. I mean mothers bringing up their children alone, without permanent employment, only occasional jobs. But their main income is the alimony. Many did not have permanent partners, each child bom from another affair. It is shocking how these families are left to themselves in the midst of a colony. Even the traditional atmosphere of the family is missing, present in the grandparent-grandchild relationship. They are astonishingly many, for compared to other places where the companionless young Gypsy woman is a less frequent.

Finally, the known mob, semi-criminal types are also there in the third stratum. No miners are found in this group, with inferior occupations being only represented: streetsweepers, unskilled labourers in quarries, etc. It tiirther compounded the problems of the Kossuth pit colony that children did not attend school for a long time. The schools of the town were two km away, but the social distance was even larger. Parents did not allow children pass through the forest, and asfar as it can be reproduced, the authorities did not go out of their way to school these children. The Gypsy school was opened in the colon} in 1963. Illiteracy would still prevail hairing the school, for this amount of children could neveibe trained in the town schools at this distance.

In the final analysis, the Kossuth pit colony is a typical example of the urban settlement created b> official manipulation. The inner regulators of the colony ceased to function and nothing could contain the cancerous growth any longer. The types living in the colony and the models of living they imply are so differentiated that no community-organizing principle could assert itself among them.

No traditional way of life had predominance to launch some organic development. Every type who got here proved rootless, thus the degrading process of slum creation started. Apart from the Gypsies of the highway petty bourgeoisie, the possibilities to break away are very limited. The lack of a path-setting way of living pulls those who think differently with it. The only motive of cohesion in the settlement is ethnic identity. Vlach Gypsies do not admit people from other ethnic groups.

1. In 1971. the Institute of Sociology carried out a nationwide survey among Gypsies in Hungary. The summation of the findings are published in KEMÉNY 1974, 1976. The below paper is based on the surveying of Baranya county with questionnaires and interviews, as well as [he authors experiences and further notes gathered during data collection. (About the repeated survey in the 90s see KEMÉNY 1997.)

2. The names of the Roma groups speaking different languages are not unified. In Baranya, the Gypsies with Romanian as their mother tongue are called Vlaeh Gypsies. I am going to use the term in this sense.
3. HERRMANN 1895.
4. MOLDOVA 1971.

